

פירוש התורה

למרנא ורבנא מדברנא דאומתיה
וראש המדברים בכל מקום

רב סעדיה גאון

תרגום המקרא – אלתפסיר

הפירוש הארוך – אלשרח

ערוכים מתוך כת"י וקטעי גניזה

עם ההדרה מלאה, כולל תרגום, ציונים, הערות וביאורים

ספר ויקרא

חלק א

ויקרא – מצורע

מכון עלה זית • מפעל גנזי רס"ג

הרב הלל שמעון שימאנאוויטש, ראש המכון
הרב משה מיימון, ראש המערכת

עורך ראשי

הרב יהודה זייבלד

עורכים

הרב ישי רונן

הרב דוד יוסף

הרב מרדכי אליהו סלושץ

הרב ישראל אברהם גרינבוים

ביקורת

הרב עזרא קורח

תודות למנהלי ספריות אוניברסיטת קיימברידג',
אוניברסיטת אוקספורד, ביהמ"ל בניו יורק,
הספרייה הבריטית בלונדון, הספרייה הלאומית
בפטרבורג, ספריית המכון של צרפת בפריז,
וספריית האליאנס בפריז, על רשותם האדיבה
לפרסם את קטעי הגניזה שברשותם.

תודה מיוחדת לידידינו

ד"ר דוד סקליר

על חלקו באיסוף החומר שבקטעי הגניזה.

כל הזכויות שמורות למכון עלה זית

ולמפעל גנזי רס"ג

1215 Clifton Ave.

Lakewood, NJ 08701

אין להדפיס לצלם להעתיק לקלוט או לאחסן ספר זה

או כל חלק ממנו בכל צורה שהיא

מכון עלה זית

עריכת ספרים מרישא עד גמירא
publish@alehzayis.com | 732.513.3466
FAX: 732.865.7002 | 732.387.7841

ספר זה מוקדש
לזכרון עולם ולעילוי נשמת
האשה החכמה והמשכלת
בעלת מדות נאצלות ותרומיות

מרת **ריזל רובין** ע"ה
בת הרב ישראל סנאו ז"ל

אשר קיימה בנפשה
פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה
וחכמת נשים בנתה ביתה

ת. נ. צ. ב. ה.

מוקדש בהערצה ובדמעה
ע"י בעלה שיחי' לאוי"ט

תוכן הענינים

כרך א

I	קרבן ראשית
III	מבוא לפירוש רס"ג לספר ויקרא
XLVIII	סימני ההדרה ודברים על המהדורה

תרגום המקרא והפירוש הארוך

א	ויקרא
קכה	צו
קעד	שמיני
שיח	תזריע
תה	מצרע

אלתפסיר ואלשרח [המקור הערבי]

1	ויקרא
33	צו
46	שמיני
92	תזריע
133	מצרע

כרך ב

תרגום המקרא והפירוש הארוך

תעה	אחרי
תקפו	קדשים
תרפ	אמר
תתכו	בהר
תתסה	בחקתי

אלתפסיר ואלשרח [המקור הערבי]

157	אחרי
198	קדשים

229	אמר
269	בהר
282	בחקתי

מפתחות

305	מפתח מקורות
315	מפתח ענינים
329	ביבליוגרפיה

תוכן ענינים מפורט

כרך א

I	קרבן ראשית
III	מבוא לפירוש רס"ג לספר ויקרא
	א. מתולדותיו של רבינו סעדיה גאון ♦ ב. חיבוריו של רס"ג, גילויים והוצאתם לאור ♦ ג. התפסיר – תרגום המקרא ♦ ד. הפירוש הארוך, חשיבותו והחידושים שנתחדשו בו ♦ ה. דרך החיבור ♦ ו. מקורותיו של הפירוש ♦ ז. קהל היעד של הפירוש ♦ ח. תפוצת הפירוש, השפעתו ומבואות ממנו בחיבורים אחרים ♦ ט. מהדורות רס"ג בפירושו ♦ י. הפניות בפירוש לחיבורי רס"ג האחרים ולהיפך ♦ יא. כתבי היד של פירוש רס"ג לספר ויקרא ודרכי ההדרתם

XLVIII	סימני ההדרה ודברים על המהדורה

תרגום המקרא והפירוש הארוך

A	ויקרא
	דיבור הנבואה הוא נברא א ♦ מעלה א' כנבואת משה: בלא מלאך אמצעי א ♦ מעלה ב': משה אינו נרתע וחרד ב ♦ מעלה ג': משה מתנבא בלא ט' מחיצות ב ♦ מטרת הודעת מעלות משה ג ♦ "אליו" – מלמד שמשה קיבל הנבואה ומסרה לאהרן ג ♦ י"ג פסוקים שבהם נתייחד הדיבור למשה ג ♦ ייחוד הדיבור למשה במצרים בסיני ובמשכן ד ♦ ביאור הפסוקים שנאמר בהם דיבור לאהרן בלבד ד ♦ קול הנבואה נשמע רק למשה ולא יצא מאהל מועד ה ♦ ביאור פרשת נבואת שמואל ו ♦ גם מראה הנבואה אינו נראה לאחרים ז ♦ הקדמת הקריאה לדיבור, ובנבואת משה ה' הוא הקורא ז ♦ חמש מדרגות בלשון 'קריאה' ח
	תרגום פסוק א י ♦ ה' קרא למשה ולא מלאך י ♦ ב' טעמים להקדמת הקריאה לדיבור יא
	תרגום פסוק ב יב ♦ ה' דיבור' כאן – הציווי על קרבנות נדבה וחובה יב ♦ ביאור "דבר ואמרת" יב ♦ טעם א' ללשון 'אדם' יב ♦ טעם ב' ללשון 'אדם' יג ♦ טעם ג' ללשון 'אדם' יג ♦ 'מן הבהמה מן הבקר' – כלל ופרט יג ♦ דוגמא ל'פרט וכלל' יד ♦ הקדמה לביאור י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן יד ♦ ביאור הלשון 'מי"ג מדות התורה נדרשת' – רמזים לדינים המקובלים טו ♦ ביאור 'קל וחומר' כ ♦ דוגמא א': שאר כסות ועונה כ ♦ דוגמא ב': השבת חמור שונא וכ"ש אוהב כ ♦ דוגמא ג': בכורת בן האהובה בק"ו מהשנואה כ ♦ דוגמא ד': לקיחת הרוצח למות אפילו כהן וכ"ש ישראל כ ♦ שמונה דוגמאות לק"ו בלשון 'אף' כא ♦ שמונה דוגמאות לק"ו בלשון 'איך' כג ♦ דוגמאות נוספות לק"ו כג ♦ ביאור 'גזרה שוה' כה ♦ גזרה שווה ע"י הכתוב וע"י המסורת כה ♦ ג"ש מפורשת בכתוב: פרי החטאת, כבש התמיד, קרחת וגבחת כה ♦ ג"ש מן המסורת: קרחה קרחה כו ♦ ג"ש מן המסורת: הנה הנה כו ♦ ג"ש מן המסורת: חילול חילול כו ♦ ג"ש בענינים שאינם מצוות: השוואה מפורשת בכתוב כז ♦ ג"ש בענינים שאינם מצוות: השוואה שאינה מפורשת בכתוב, בשמשון כח ♦ דוגמא ב': עוון המחלוקת כעוון דור המבול כח ♦ דוגמא ג': סילוק המריכות בעלייה לרגל כט ♦ פירוש 'בנין אב מכתוב אחד' כט ♦ דוגמא א': סמיכה בשתי הידים כט ♦ דוגמא ב': 'דמיהם במ' הוא סקילה ל' ♦ דוגמא ג': היתר מלאכת אוכל נפש במועדים ל' ♦ 'בנין אב מכתוב אחד' בתיאור המצווה: בחובל רחיים ורכב לא' ♦ 'בנין אב מכתוב אחד' בתיאור המצווה: תוספת שבת לב' ♦ פירוש 'בנין אב משני כתובין' לב' ♦ דוגמא א': מומי אדם ובהמה לג' ♦ דוגמא ב': ציווי מיד ולדורות מפורשת נרות ושילוח טמאים לג' ♦ פירוש 'כלל ופרט ופרט וכלל' לד' ♦ דוגמא א': הכלים הנטמאים

תוכן ענינים מפורט

בשרץ ^ד ♦ דוגמא ב': העריות הנכללות ב'שאר בשר' ^ד ♦ דוגמא ג': הבדים הנכללים ב'שעטנז' ^ד ♦ לעתים בא במסורת ללכת אחר הכלל ^ה ♦ ג' דוגמאות ל'פרט וכלל' ^ה ♦ פירוש 'כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט' ^ה ♦ דוגמא א': קנייה בכסף מעשר רק גידולי קרקע ובעלי חיים ^ו ♦ דוגמא ב': הכופר בפיקדון מתחייב רק על המיטלטל וגופו נתבע ^ו ♦ פירוש 'כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל' ^ו ♦ דוגמא א': דין 'בכור' הוא רק בזכר ראשון לוולדות ^ז ♦ דוגמא ב': מיעוט יחיד מהקרבת קרבן העומר ^ז ♦ פירוש 'דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר כענינו' ^ז ♦ דוגמא א': דין הורג בשוגג שהוא בגלות ^ז ♦ דוגמא ב': דין קרבן עולה ויורד על שגגת שבועה ^ז ♦ פירוש 'דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר שלא כענינו' ^ח ♦ דוגמא א': דין גאולת בתי ערי חומה ^ח ♦ דוגמא ב': יציאת אמה העבריה ^ח ♦ פירוש 'דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד' ^ח ♦ דוגמא א': דין כרת באוכל בשר כל הקדשים בטומאה ^ח ♦ דוגמא ב': נתינה מזרעו לכל האלילים ^ח ♦ דוגמאות למידה זו בענינים שאינם מצוות ^ח ♦ פירוש 'דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש' ^ח ♦ דוגמא א': אכילת בת כהן בתרומה ^ח ♦ דוגמא ב': סקילת שור הנוגח עבד ^ח ♦ דוגמא ג': איסור בני ישראל לעלות להר סיני ^ח ♦ פירוש 'דבר למד מענינו' ^ח ♦ דוגמא א': יציאת כהן גדול אחר המיטה ^ח ♦ דוגמא ב': דין שאר הטומאות בקירח וגיבוח ^ח ♦ דוגמא ג': פטור החתן מעניני המלחמה בלבד ^ח ♦ דוגמאות נוספות למידה זו בענינים שאינם מצוות ^ח ♦ דוגמא א': הפרת נדרים רק כשיש בהם עינוי נפש ^ח ♦ דוגמא ב': מספר העמודים ^ח ♦ דוגמא ג': בית המנוגע - רק כשיש בו אבנים עצים ועפר ^ח ♦ דוגמאות בענינים שאינם מצוות, דוגמא א': תחנוני יוסף לאחיו ^ח ♦ דוגמא ב': מאמר יוסף 'ואת הארץ תסחרו' ^ח ♦ דוגמא ג': דברי בני ישראל למשה 'חדל ממנו ונעבדה את מצרים' ^ח ♦ פירוש 'שני כתובים המכחישים זה את זה' ^ח ♦ דוגמא א': קרבן ראשית בא מן החמץ ^ח ♦ דוגמא ב': קניית מקום המקדש ע"י דוד ^ח ♦ דוגמא ג': מנין חיל בית דוד ^ח ♦ פירוש 'טען אחר' ^ח ♦ חכמים קבעו את י"ג המידות מתוך הדינים שקיבלו ^ח ♦ 'תקריבו' - לרבות נשים ^ח ♦ 'לא תקרבו' אינו כולל נשים ^ח ♦ הטעם שנאמר 'קרבן לה' ולא 'לה' קרבן' ^ח

תרגום הפסוקים ג-ט ^ה ♦ 'ונתנו' - 'ובערו' ^ו ♦ כ"ב אופני חילוקי הקרבנות ^ו ♦ האופן הראשון: מיני הקרבנות ^ו ♦ שלמים נאכלים לשני ימים ולילה ^ו ♦ זבחי שלמי ציבור ויחיד ^ו ♦ קרבנות נדבה ^ו ♦ קרבנות חובה ^ו ♦ קרבנות עולה ^ו ♦ קרבנות שלמים ^ו ♦ קרבנות ציבור ^ו ♦ קרבן אשם ^ו ♦ האופן השני: גיל הקרבן ^ו ♦ האופן השלישי: זכרים ונקבות ^ו ♦ האופן הרביעי: המומים הפוסלים ^ו ♦ האופן החמישי: הסמיכה ^ו ♦ האופן העשירי: זריקת הדם ^ו ♦ מיצוי הדם ^ו ♦ זריקה אחת ^ו ♦ שתיים שהן ארבע ^ו ♦ אופן נתינת שתיים שהן ארבע ^ו ♦ ארבע מתנות על ארבע קרנות ^ו ♦ י"א הזאות ^ו ♦ כ"ז הזאות ^ו ♦ האופן הי"א: הפשטת העור ^ו ♦ האופן הי"ב: ניתוח ^ו ♦ האופן הי"ג: הבערת האש קודם ההקרבה ^ו ♦ האופן הי"ד: מספר הכהנים המקריבים ^ו ♦ האופן הט"ו: הקרבנות הטעונים נסכים ^ו ♦ האופן הט"ז: רחיצת הקרב והכרעיים ^ו ♦ האופן הי"ז: מקום שריפת הקרבנות ^ו ♦ האופן הי"ח: מי אוכל את הקרבנות ^ו ♦ האופן הי"ט: היכן נאכלים הקרבנות ^ו ♦ האופן העשרים: זמן אכילת הקרבנות ^ו ♦ האופן הכ"א: הראויים לאכילת הקרבנות ^ו ♦ האופן הכ"ב: כיצד נאכלים הקרבנות ^ו ♦ כ"ב האופנים - יסודות לעניני הקרבנות ^ו ♦ פירוש המילים 'ריח ניחוח אשה' ^ו ♦ סיבת אורך דיני הקרבנות ^ו

תרגום הפסוקים י-יג ^ט ♦ המקור לשחיטת עולת בקר בצפון ^ט ♦ הגדרת ה"צפון" במשכן ובמקדש ^ט

תרגום הפסוקים יד-יז ^{עא} ♦ תורים - גדולים, בני יונה - קטנים ^{עב} ♦ גדר הקטנות והגדלות בעופות ^{עג} ♦ ביאור דרך המליקה והגדרתה כהקדמה לשחיטה ^{עג} ♦ ראיות לכך מדברי חז"ל ^{עד} ♦ דחיית שלושת השיטות השונות במליקה ^{עו}

תרגום הפסוקים א-טז ^{עו} ♦ אזהרה לכהן שלא יזלזל במנחה ^{עא} ♦ שיעור הסולת, השמן והלבונה ^{עב} ♦ צורת הקמיצה ^{עב} ♦ 'מנחה' - לשון זכר ונקבה יחד ^{עב} ♦ 'בני אהרן הכהנים' להוציא חללים ^{עג} ♦ גזרון המילה 'קמיצה' ^{עד} ♦ עשרה אופנים לחלוקת המנחות ^{עד} ♦ האופן הראשון: ממה נעשית המנחה ^{עד} ♦ לחם הפנים,

תוכן ענינים מפורט

התורה, ומנחת העומר ^{ד9} ♦ האופן השני: מנחות חמץ ומנחות מצה ^{פ9} ♦ האופן הששי: דרך אפיית המנחה ^{פ9} ♦ האופן השמיני: שיעור המנחות ^{פ9} ♦ האופן התשיעי: ד' חלקים בחיוב שמן ולבונה ^{פ9} ♦ האופן העשירי: ד' חלקים בהגשה ותנופה ^{פ9} ♦ מנחות הנשרפות והנאכלות לכהנים ^{פ9} ♦ זמן אכילת המנחות ^{פ9} ♦ העיסוק בתורת הקרבנות עולה במקום הקרבנות ^{פ9} ♦ דברי הכתובים וחז"ל בשכר לימוד עניני קרבנות ^{פ9}

תרגום הפסוקים א-יז ^{פ9} ♦ טעם זריקת הדם ^{צב} ♦ טעם הקרבת החלב ^{צב} ♦ הצום כקרבן ^{צג} ♦ ראה לטעמי הקרבת הדם והחלב ^{צג} ♦ טעם נוסף להקרבת החלב ^{צג} ♦ הקרבת הכליות ואכילתן ^{צד} ♦ גדר החיוב על עשיית מלאכה בשבת ^{צד}

תרגום הפסוקים א-לה ^{צה} ♦ טעם העונש על השגגה ^{קג} ♦ 'עדת ישראל' אלו סנהדרין ^{קה} ♦ ביאור שגגת הנשיאים בפרשת הגבעונים ^{קה} ♦ ביאור השגגה במעשה עוזא ^{קה} ♦ טעם חזרת התורה על המצוות ^{קו}

תרגום הפסוקים א-ו ^{קז} ♦ כפירה בבית דין בלבד ^{קט} ♦ 'בכל דבר טמא' – בגד ובית מנוגע ^{קי} ♦ 'נבלת חיה טמאה' – בשיעור שמטמאה, וכן שרץ ^{קי} ♦ 'טומאת אדם' – שכבת זרע ודם נדה ^{קיב} ♦ 'לכל טומאתו אשר יטמא בה' – המיטמא ^{קיב} ♦ 'ואשם' – נכנס למקדש או נגע בקדשים ^{קיב} ♦ שווי החטאת ^{קיב} ♦ התרת שמתא של הקהל וביאור מעשה היתר השבטים בשבט בנימין ^{קיב}

תרגום הפסוקים ז-י ^{קיד} ♦ טעם א' להקל על העני: אין אלו עבירות כריתות ^{קסו} ♦ טעם ב' להקל על העני: עבירות אלו מצויות ^{קטו} ♦ הטעם לכתיבת 'ראשונה' מלא וי"ו ^{קטז} ♦ המליקה התבארה מקודם לכן ^{קטז} ♦ טעם הבאת חטאת ועולה בקרבן העני ^{קטז} ♦ 'עולה כמשפט' – כמשפט שבראש הפרשה ^{קטז} ♦ 'אשמו' – קרבנו ^{קטז}

תרגום הפסוקים יא-כו ^{קיו} ♦ גזל חמור ממעילה ^{קכא} ♦ האשם קרב על לקיחת ממון הקדש והדיוט ^{קכב} ♦ 'חמישיתיו' – חומש על חומש ^{קכב} ♦ שיעור ראש חודש מכפר על העבירות שאינן ידועות ^{קכב} ♦ המשך ביאור הפסוקים וחימת ביאור הפרשה ^{קכב}

צו.....קכה

תרגום הפסוקים א-ו ^{קכה} ♦ סדר מסירת התורה ^{קכו} ♦ ד' ענינים בפרשת עולה ^{קכו} ♦ - א' שקרבן עולה הוא הנכבד שבכל הקרבנות ^{קכו} ♦ - ב' חובת הכניעה לפני ה' ^{קכז} ♦ הבגדים הנצרכים לתרומת הדשן ^{קכז} ♦ טעם המצוה הכניעה לפני ה' ^{קכט} ♦ - ג' הנס שנעשה במזבח ^{קכט} ♦ - ד' גודל עונש הרשעים ^{קל} ♦ שני דברים היוצאים מחוץ למחנה ^{קל}

תרגום הפסוקים ז-יא ^{קלא} ♦ דיני המנחה ^{קלב}

תרגום הפסוקים יב-טז ^{קלב} ♦ שפרשה זאת עוסקת בכה"ג ^{קלד} ♦ מנחת כהן בזכרים ^{קלה}

תרגום הפסוקים יז-כג ^{קלה} ♦ דיני החטאת - א' מקום השחיטה ^{קלז} ♦ - ב' הכהן המותר באכילתה ^{קלז} ♦ שכהן הראוי לעבודה חולק ^{קלז} ♦ ביאור ההבדל בחלק הכהן בין מנחה אפויה לחרבה ^{קלז} ♦ חלב בהמה אסור גם בחולין ^{קלח} ♦ - ג' מקום האכילה ^{קלט} ♦ "וכל אשר יגע" על מה נאמר ^{קלט} ♦ - ד' דין דם הניתז על הבגד ^{קלט} ♦ - ה' דין כלי חרס שבושלה בו ^{קמ} ♦ - ו' דין שאר הכלים שבושלה בהם ^{קמ} ♦ דרך הכשרת הכלים ^{קמא} ♦ - ז' החטאות הנאסרות מבית לפרוכת ^{קמא} ♦ ג' פירושים לשורש 'מרק' ^{קמא} ♦ י"ח נסים היו במקדש ^{קמב} ♦ פירוט הנסים ^{קמב}

תרגום הפסוקים א-ז ^{קמה} ♦ דיני קרבן אשם ^{קמה} ♦ המנועים להכנס לקודש ולאכול ^{קמו} ♦ אשם חובה ונדבה ^{קמו}

תרגום הפסוקים ח-י ^{קמו} ♦ הכהן החולק בעור ^{קמו} ♦ "עור העולה" הכשירה דוקא ^{קמו} ♦ רק אנשי משמר חולקים ^{קמו}

תוכן ענינים מפורט

תרגום הפסוקים יא-כא קמחח ♦ ב' חלקים בשלמים - הראשון קרבן תודה קנז ♦ ג' דינים בתודה - א' כמות הלחם קנא ♦ ראיות לשיעור זה קנא ♦ - ב' למי ניתן הלחם קנא ♦ - ג' זמן אכילתה קנא ♦ - החלק השני שלמים הבאים בנדר ונדבה קנא ♦ שמחשבת פיגול פוסלת קנא ♦ טעם שהתייחד הציווי בשלמים קנב ♦ החילוק בין בשר קודש לחולין קנב ♦ שני מיני הטומאה קנב ♦ "בכל טמא" - כלל קנב ♦ "שקץ" - שרץ קנג ♦ דין הנטמא בטומאה מבחוץ קנג ♦ ה'כרת' אינו ציווי לבני אדם קנג

תרגום הפסוקים כב-כז קנג ♦ דין אכילת ה'אליה' קנד ♦ ראה שאינה מוכרחת - בטילה קנד ♦ טענת האוסרים קנה ♦ שתי דחיות לטענתם קנה ♦ - א' ה'אליה' אינה נקראת חלב קנה ♦ במקרא נשמטת האות ו'ו קנה ♦ דוגמאות נוספות לכך קנה ♦ 'חלב' פירושו משובח קנו ♦ טענתם בפירוש המילה 'חלב' קנו ♦ ב' פירושים ל'אחות' לדעתם קנו ♦ וכך גם ב'דמי טהרה' קנו ♦ - ב' דחיה אף לפירוש ש'אליה' היא 'חלב' קנו ♦ כל שומן הגוף נקרא 'חלב' קנו ♦ ה'אליה' היא 'חלב' המותר קנו ♦ הם אינם יודעים מהו פירוש 'חלב' קנו ♦ 'חלב' מתפרש לשתי משמעויות קנח ♦ לשיטתם אף ל'שאר' שני פירושים קנח ♦ טענה שה'אליה' נקראת 'חלב' קנח ♦ דחיה לדבריו קנט ♦ דרך הלשון לנקוט את הרוב קנט ♦ דוגמאות נוספות לכך קנט ♦ ראה נוספת ש'אליה' איננה 'חלב' קס ♦ פעולת הדם בגוף קסב ♦ חובת מליחת הבשר קסב ♦ "כל דם" - דבר מן הדם קסב ♦ חלב בהמות השדה קסב ♦ דחית הטענה שאכילת החלב מותרת קסב

תרגום הפסוקים כח-לח קסג ♦ מהו ה"מילואים" קסה ♦ ההכנעה עדיפה על הקרבן קסה

תרגום הפסוקים א-לו קסו ♦ הדינים שלא נזכרו בפרשה זו קעג ♦ קיצור במעשים שכבר נזכרו קעג ♦ קושיה בפרשה זאת קעג

שמיני..... קעד

תרגום הפסוקים א-ד קעד ♦ חשיבות המספר השמיני קעד ♦ הענינים הסוכבים על המספר שמונה קעה

תרגום הפסוקים ה-כב קעו ♦ צורת נשיאת כפיים קפג ♦ דחיית סברת הקראים בנשיאת כפים קפ

תרגום הפסוקים כג-כד קפב ♦ מטרת כניסת משה ואהרן לאהל מועד קפג ♦ הברכה לעם לאחר ההקטרה קפג ♦ האש שירדה מהשמים היתה קיימת עד חורבן הבית קפד ♦ י"ב אישות שירדו מהשמים, שש לקרבנות ושש לנקמה קפה ♦ א' - האש ביום חנוכת המשכן קפה ♦ ב' - האש בימי גדעון קפה ♦ ג' - האש בימי מנוח קפה ♦ ד' - האש בקרבן דוד בגורן ארנן קפז ♦ ה' - האש בחנוכת בית ראשון קפו ♦ ו' - האש שירדה בהר הכרמל קפו ♦ ביאור תפילת אליהו "ענני ה' ענני" קפז ♦ ביאור קריאת העם "ה' הוא האלהים" פעמיים קפח ♦ הריגת נביאי השקר קפט ♦ שש האישות שירדו לשריפת אנשים קפט ♦ ביאור הלשון "וירנו" קפט

תרגום הפסוקים א-ג קצ ♦ הטעם להוספת "בני אהרן", "איש מחתתו" קצ ♦ חטא נדב ואביהוא - באש זרה בלבד קצא ♦ ביאור חטא נדב ואביהוא קצב ♦ הלקח הנלמד מחטאם - פירוש התורה נלמד רק מפי משה קצג ♦ לקח א' - בזמננו שאיננו בקיאים בלשה"ק כ"ש שאנו נזקקים לקבלה ממשה קצג ♦ לקח ב' - המורה לאחרים על פי סברתו, חטאו חמור יותר קצג ♦ לקח ג' - המפרש מדעתו על מנת להתפאר חטאו חמור יותר קצד ♦ לקח ד' - אם נכבדי האומה חטאו בכך, כ"ש ההמון קצד ♦ לקח ה' - החוטא בדבר שאין לו רשות בו, חמור יותר קצה ♦ ביאור נבואת ירמיהו על בעלי ההיקש בביאור דיני התורה קצה ♦ נביא או איש המוני שיפרשו ע"פ סברתם ייענשו קצה ♦ ראוי שישאלו זה את זה רק מה אמר ה' קצו ♦ ידיעת המצוות אינה ביד סברתינו קצו ♦ ביאור הלשון "אלהים חיים ה' צבאות אלהינו" קצו ♦ ביאור הלשון "מה ענה ה'" קצו ♦ ג' מיני ההיקשים והעונש למפרש בהם את התורה קצו ♦ ב' פירושים לכתוב "הוא אשר דבר ה'" קצח ♦ ב' פירושים ללשון "דום" קצח

תרגום הפסוקים ד-ז קצט ♦ איסור פריעת הראש לאהרן ובניו וחיובו באבל ר ♦ איסור קריעה לאהרן ובניו וחיובה באבל רא ♦ איסור היציאה אחר מיטת המת לאהרן ובניו וחיובה באבל רא ♦ שבעה מנהגי אבלות

דברי פתיחה
ומבוא

קרבן ראשית

יום בשורה הוא לנו, בתורה וקול זמרה נברך לאלהינו שזיכנו להקריב על מזבח הדפוס קרבן ראשית, פירוש רבנא סעדיה גאון על ספר ויקרא, המופיע עתה לראשונה מתוך כתבי יד וקטעי גניזה. אנו תפלה כי מהדורה זו תשמש יסוד נאמן ללנים בעומקה של הלכה בפירוש ספר ויקרא לגלות טמירין בהבנת פירוש המקרא ובירור הלכה, וכן לעזר ביד הרוצים לעמוד בבירור מורשתו הפרשנית של רב סעדיה גאון בכדי להכיר השורשים שעליהם נשענים דברי רבותינו הראשונים נ"ע. תקוותינו שמהדורה זו גם תשמש מופת ודרך סלולה לשחזור מדוקדק של מורשת קהילת יעקב למען תעמוד תורת ראשונים באורה, ותהא נמסרת בטהרתה ובשלמותה לדורות הבאים.

האמת ניתן להאמר בשעת ההתחלה לא שיערנו בלבבנו מה יהא היקפו האדיר רבת האנפין של התוצר הסופי אשר עתיד לעמוד לפנינו. לא עלה על דעתנו כי מלאכה זו תתרחב ותתעצם עד כדי כך, ותתבע מאתנו עמל מרובה, יגיעה שאין לה שיעור וחתירה מתמדת אחר בירור האמת. ועתה, אחר כל הדרך הארוכה אשר הוליכנו ה' בה, וכעומדים בסיומה של עלייה מרובה ביגיעה ובתפילה, זכינו בחסדו יתברך להשקיף ממקום גבוה אל המלאכה כולה, ולראות בעינינו את פרי העמל בשלמותו ובהדרו.

ותכל כל העבודה אחרי כמשלש שנים תמימות שחלפו מאז פסענו את צעדינו הראשונים במפעל חשוב ונשגב זה, ועתה הנה הבאנו מראשית פרי עבודתינו. מאז נתגלו אוצרות הגניזה הקהירית בראשית המאה התשע-עשרה, לא נוסה – קל וחומר לא הושלם – מפעל בהיקף ובשאיפה כדוגמתו. ריבוי קטעי הגניזה שנאספו, וזהו ונערכו, בצירוף חשיבותה העצומה של היצירה גופה, מעמידים את פירושו של רב סעדיה על ספר ויקרא כעדות חיה לגאונותו המתמדת של הגאון, לעושרה הבלתי נדלה של הגניזה, ולאפשרויות ההישג התורני כאשר עמל תורה ודקדוק שיטת הקדמונים מתלכדים עם יראת-שמים טהורה, ענוה וישרות הלב, וחתירה מתמדת לעמוד על אמיתתה של תורה לשמה.

היוכל איש חקור מראש את ההיקף האדיר של הפירוש החשוב עד לאחת, אשר לא נראה כבושם מדורי דורות. ואף כאשר סברנו כי הגענו אל קו הגמר, והספר כבר נכון ומזומן לדפוס – הנה בחודשים האחרונים נפתח לפנינו פן חדש ומפתיע בחקר הגניזה. על ידי זיהוי קטעים באמצעות תוכנה חדשה, שנועדה לאיתור ולהשוואה מדוקדקת של שרידי כתבי יד, נתגלו קטעים נוספים שלא עמדו לנגד עינינו בראשונה. תגלית זו אפשרה לנו להרחיב את היריעה ולהעשיר את החומר באופן נעלה, עד שנוספו נדבכים משמעותיים לבניין הפירוש והובררו מקומות סתומים שהיו טעונים ליכון.

ואם על תורה יקריבנו

ראש וראשון, שבח המגיע לפטרון המפעל, מוקיר ורחים רבנן ואיהו גופיה צורבא מרבנן, ידידינו הנעלה השם כסאו בעיל"ם, לפני השמש ינון שמו, ויהיה כזית הודו וריח לו כלבנון.

פירוש התורה לרב סעדיה גאון

יתן ה' ויאריך ימים על ממלכתו לרוות רוב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציו ומכל מפעליו הכבירים לתורה ולתעודה, בטוב ובנעימים. ומברכתו יתברך ידידינו הנעלה מוה"ר משה דמביצר שליט"א על כל הטובה אשר גמלנו בעצה ותושיה לאורך כל הדרך. ישלם ה' פעלו ותהי משכורתו שלמה מאת ה'.

סלסלה ותורומיך, דרדוגי משחא ארישא דרבנן, ה"ה ידידינו הנעלה חכם חרשים ונבון לחשים, מוה"ר יהודה זייבלד שליט"א, אשר ידיו רב לו בההדרת כתבי הקדמונים בכלל, ורבנא סעדיה גאון בפרט, שעשה לילות כימים באיסוף וקבוץ קטעי קטעים ופיסות נייר, ושוב הניף ידו עליהם לפענחם ולתרגמם ולעטרם בכיאוורים והערות. ואשר על ידו השנ"י, הני תרי צנתרי דדהבא, מרי דשמעתתא, חכמים ונבונים, ה"ה הרבנים ישי רונן ודוד יוסף שליט"א, שהטו שכמם לסבול בעול מלאכת ההדרה בכל פרטיה ודקדוקיה, ומה רב טובם אשר צפנו והשקיעו בההדרת הספר. חמרא למריה וטיבותא לשקייה, אך טוב וחסד יהיו מנת חלקם לאורך ימים ושנים. באופן אישי נציין עד כמה נעימה היתה העבודה המשותפת בכל נבכי ההדרת ספר זה יחד עם ת"ח ידידים בעלי שיעור קומה כאלו, כמותם ירבו, ה' עליהם יחיו.

גם ברכות יעטה ראש חכמי ורבני מכון עלה זית, ואתם עמם כל העוסקים במלאכת הקדש, אשר טרחו ועמלו ללא ליאות, איש איש אשר כברכתו, ואתיא מביניא, הספר החשוב והנהדר המונח לפניכם כיום אשר לא יסולא בפז. ומעתה ישוטטו רבים בין בתריו, ויטעמו מנועם זיו חכמתו של רס"ג, ותרבה דעת תורה בעדיי עדיים כחפצו וכחפצינו,

החותמים בגיל ורעדה, לכבוד תורת רבנא סעדיה, ולהגדיל תורה ולהאדירה,

הלל שמעון שימאנאוויטש

משה במהר"א מיימון ס"ט

מבוא לפירוש רס"ג לספר ויקרא

- א. מתולדותיו של רבינו סעדיה גאון • ב. חיבוריו של רס"ג, גילויים והוצאתם לאור • ג. התפסיר – תרגום המקרא • ד. הפירוש הארוך, חשיבותו והחידושים שנתחדשו בו • ה. דרך החיבור • ו. מקורותיו של הפירוש • ז. קהל היעד של הפירוש • ח. תפוצת הפירוש, השפעתו ומובאות ממנו בחיבורים אחרים • ט. מהדורות רס"ג בפירושו • י. הפניות בפירוש לחיבורי רס"ג האחרים ולהיפך • יא. כתבי היד של פירוש רס"ג לספר ויקרא ודרכי ההדרתם

ישמחו החכמים ויגילו הנבונים, ירננו חסדי ה' אלהים, לא יכלכלוהו השמים והארץ, דבריו הנחילנו בהעניקנו נשמת חיים יקרה, ידידות משכנותיה ה' צבאות, חוק קבע לה לעסוק בתורתו הברה, וגבולות עולם הגביל אימתי יתגלו כל חידוש וסברא. ועתה באה עת התגלות מרגלית טובה והדורה, שכל חללי עולם לא יערכו למחירה, פירוש ספר ויקרא, מחמדים כולה מרישא עד גמירא, לדור אחרון עמיקא וטמירא, כצנצנת המן טמונה ומשומרה, כאשר הניף ידו רבינו סעדיה גאון סורא, בפירושו היוצא היום מהגנוזים לאורה, בתורה המשמחת לב ועינים מאירה, ובה לימד לישראל דרך בהירה, בפירוש כל דברי המקרא, על פי המושכל הכתוב והמסורה, ובביאור צדדי החכמה שבמצוות התורה, להתחזק ביראת ה' ומצוותיו לשמרה, עד יבוא יום שמחת בית הבחירה, שמחו את ירושלים וגילו בה מהרה.

א. מתולדותיו של רבינו סעדיה גאון

רבינו סעדיה גאון, "ראש המדברים בכל מקום", היה גדול חכמי ומנהיגי דורו, קרוב לסוף תקופת הגאונים. נולד בשנת ד'תרמ"ב בדלאץ שבמחוז פיום במצרים, אשר על שמו נקרא לרוב 'אלפיומי'. עוד בהיותו במצרים החל בכתיבת חיבורים בחכמת הלשון ובתשובת המינים^א. קרוב לשנת ד'תע"ר עבר לארץ ישראל, ובין רבותיו הידועים שם נמנה "אבו כתי"ר יחיי אבן זכריא" המדקדק הטברייני הרבני, ששמו נזכר בדברי כותבי דברי ימות עולם כרבו של רס"ג בתחום דקדוק המקרא, ואשר עליו היו סומכים רוב יהודי א"י בפירוש כ"ד ספרי המקרא^ב. משם עבר לסוריה, ולפני שנת ד'תרפ"א קבע מושבו בכגדאד שבבבל, שאליה עברו שתי הישיבות הגדולות, פומבדיתא וסורא, זמן קצר לפני כן. בשנת ד'תרפ"ח עלה ונתעלה לכהן פאר ב'גאונות' ישיבת סורא. היה בכך חידוש ויציאה מהמנהג הרגיל, שהיו נוהגים

ומהם את אבו כתי"ר יחיי בן זכריא, הסופר הטברייני מכת הרבניים מבחינת השקפתו, ומת בשנה שלש מאות ועשרים בערך. ומהם סעדיה בן [אבון] יעקוב הפיומי, גם הוא מכת הרבניים בהשקפתו, שלמד אצל אבו כתי"ר, ונכבד תרגומו יותר מהם (=משאר התרגומים). דבריו בשלמותם הובאו להלן בהערה 101. על דבריו ראה נ' אלוני, 'עלי בן יהודה הנזיר וחיבורו "יסודות הלשון העברית"', לשוננו לד (תשרי-סבת תשל"ז), עמ' 82-80, ובספר 'על תרגום רס"ג' (עמ' 3).

א. הם החיבורים: "ספר האגרון" (מילון עברי-ערבי ללשון הקודש), ו"ספר התשובה על ענן" (דחיות ותשובות לשיטת ענן הקראי, פורסם ע"י יהודה זייבלד במאמרו "כתאב אלרד עלי ענן (ספר הכחשת ענן) לרס"ג", חצי גבורים ט (ניסן תשע"ו), עמ' א-פ).
ב. כמו שהעיד ההיסטוריון הערבי אלמסעודי: "והם (-היהודים) סומכים בפירוש הספרים העבריים, התורה והנביאים והכתובים והם כ"ד הספרים, ותרגומם לערבית, על מקצת מן היהודים הנכבדים אצלם, ראינו רובם בעינינו,

פירוש התורה לרב סעדיה גאון

למנות ל'גאון' – ראש הישיבה והמנהיג הרוחני של בבל והגולה כולה – רק אנשים מהמשפחות הבבליות המיוחסות שלמדו בישיבותיה. גדולתו של רס"ג בתורה, שבאה לידי ביטוי בחלקה בענייני הלכה שעמדו על הפרק (כגון פולמוס הלוח עם ר' אהרן בן מאיר, גאון ישיבת ארץ ישראל), הביאה לחריגה זו מהמנהג, ולמינויו לגאון למרות היותו בן משפחה בלתי-ידועה מארץ מצרים¹. מינוי זה יצא לפועל למרות אזהרתו של רב ניסי אלנהרואני, שהיה אז ראש כלה, שאף שהעריך את רס"ג עד למאוד, חשש מפני תקיפותו הנובעת מתוך יראת חטאו, והעיד על רבינו 'שהוא אדם גדול ומופלג בחכמה, ואינו מתיירא מאדם בעולם ואינו מסביר פנים לשום אדם בעולם מפני רוב חכמתו ורוחב פיו ואריכות לשונו ויראת חטאו'². מספר שנים אחר כך עברו דברי ריבות בין רס"ג לבין ראש הגולה דוד בן זכאי, כאשר רס"ג לא נשא לו פנים ולא אבה להסכים לפסק ההלכה שלו כדיני ממונות, שדעתו לא היתה נוחה הימנו. ראש הגולה מינה גאון אחר לישיבת סורא, ורס"ג מינה את אחיו של ראש הגולה לראש גולה במקומו, אך בהתגלע הריב נאלץ רס"ג לעזוב את ישיבת סורא למשך כמה שנים. אחר כך עברו רבנן שלמא בהדיהו, ורס"ג חזר לכהן כגאון סורא עד ליום כ"ו אייר ד'תש"ב, אז שבק חיי לרבנן ולכל ישראל, כשהוא קרוב לשנת השישים לחייו.

על אישיותו וחכמתו המופלגת של רבנו העידו רבים, בדורו ובדורות שלאחריו. כבר הובאה לעיל עדותו של רב ניסי אלנהרואני על גודל יראת חטאו ותקיפותו של רס"ג. רב שרירא גאון כותב על רס"ג: "חכם גדול היה, ואין משנה שלימה ממשנתו אובדת אותו"³. רב האי גאון כתב אודות ענין הלכתי שבו חלק על רס"ג: "ואיני אומר אלא שהוא מטעות המעתיק, כי חכמת ראש הישיבה הפיומי היתה למעלה מזה"⁴. חכם אחד, מן הבאים בעקבות רס"ג, כותב: "אילו נשבעתי על כך היתה זו שבועת אמת, שבכל פעם שעיינתי בחיבורי ראש הישיבה (רס"ג) ירחמהו האל, ובתשובותיו על השאלות שקדמו, עלה בדעתי שקרובים הם למקצת הנבואות ומשמחים לב המעיין"⁵. ר' שלמה ברבי נתן כותב בסידורו (פרק ו), לאחר שחלק על רס"ג בדין מסוים בהלכות לולב: "המעט שבמעלותיו המפורסמות (של רס"ג) הרי הוא מפליא את הנכבדים שבחכמים ומביך את מחשבות הנבונים"⁶. ר' שמואל אבן ג'אמע מכנה את רבינו (אגרת המופת פרק א עמ' יז): "ראש המתרגמים ואדון המפרשים". ר' אברהם אבן עזרא התבטא על רס"ג (הקדמת ספר מאזניים): "הגאון רב סעדיה מפיתום, ראש המדברים בכל מקום". ר' משה אבן כשכיל כתב על רבינו: "האדון הנעלה, אדון המפרשים, רבינו סעדיה זצ"ל, המלמד את בני ישראל חכמות רבות, ועוד תיאר את רבינו במלים אלו: "רבנו סעדיה ז"ל, רב התועלת לאומה וירא החטא"⁷. ר' יצחק בן שמואל הספרדי כתב בתחילת פירושו לתוכחת רבינו 'אם לפי בחרך': "תפילה זו, המכוון בה קשה, תיבותיה סתומות, רעיונותיה דקים, מגלה את עוצם

מערכת.
ח. מתוך תרגומו של ר' נסים סבתו, גנוזי קדם יז (תשפא), עמ' 116.
ט. הובא במאמרו של א' שלוסברג, 'פירושו של ר' יצחק בן שמואל אלכנזי על סיפור אשת בעלת האוב (שמואל א פרק כח)', עיוני מקרא ופרשנות, כרך ח, עמ' 197. שני תיאורים אלו, "רב התועלת לאומה וירא החטא" קולעים אל השערה בתיאור דמותו של רבינו סעדיה, ששני עיקרים אלו, הדאגה לתועלת האומה, ויראת החטא, הם העומדים בבסיסם של כל כתביו וניכרים בהם.

ג. עם זאת היה לרס"ג ייחוס משפחה, כדברי עצמו בספר הגלוי (עמ' 97), שהוא מצאצאי שלה בן יהודה, והביא דבריו הראב"ד בספר הקבלה שכתב שרס"ג היה "משועי יהודה, מבני שלה בן יהודה, מזרע רבי חנינא בן דוסא".
ד. סדר החכמים וקורות הימים, ב, עמ' 80.
ה. תשובות הגאונים שערי צדק חלק ג עמ' ג ס"י יא.
ו. ספר המקח והממכר, מהד' ר"צ שטמפפר פרק ג עמ' 74-75.
ז. הובא אצל: א' שלוסברג, "המגמות החברתיות של חיבורי רס"ג", ג, קובץ "אסופות" ח"ו, עמ' עו, מתורגם

מבוא לפירוש רס"ג לספר ויקרא

מעלת הגאון שחיבר אותה, זכרו לברכה, [ו]כוחו בלשון העברית המקודשת, והיותו צולל בה צלילה עמוקה, לא יימשל בה זולתו ולא יתקרב אחר למעלתו, לא ממי שקדם לו ולא ממי שבא לאחרי, בחן המילים ורוממות הרעיונות ויפי צורתה".

כה גדול היה שמו של רס"ג בקרב יהודי ארצות ישמעאל, עד שאף מצויה בידינו עדות מאחד מחכמי הערבים, ובה הוא מספר כי "היהודים סבורים שאין מי שישווה לאלפיומי" (רס"ג)א".

ב. חיבוריו של רס"ג, גילויים והוצאתם לאור

במשך שנות חייו בעלמא דין חיבר רס"ג חיבורים רבים בכל מקצועות התורה, המגיעים אל למעלה מארבעים חיבורים. ביניהם נמנים חיבורים שחיבר בענייני הלכה², כדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה על הגאונים, ש"חיברו הלכות פסוקות בענין האסור והמותר והחייב והפטור בדברים שהשעה צריכה להן, כדי שיהיו קרובין למדע מי שאינו יכול לירד לעומקו שלתלמוד"³; כן השיב רס"ג תשובות לשואלים היושבים בערים ובמדינות שתחת ממשלתה הרוחנית של סורא; גם בחיבורים בחכמת הלשון שלח ידו, בהם ספר האגרון, ספר צחות לשון העבריים, ספר שבעים המילים הבודדות ועוד; באחרית ימיו חיבר את ספר 'האמונות והדעות', וכן חיבר פירוש לספר יצירה, העוסק בעומק חכמת התורה [ובו העמיד גם כן נוסח מתוקן של ספר יצירה, תוך שהוא מכריע בין הנוסחאות השונות שנפוצו בימיו]; לצד אלו חיבר את ספר המצוות⁴; סידור, הכולל הלכות, פיוטים ובקשות משלו, לצד העמדת נוסח התפילה המקורי ביותר לדעתו; ספר 'קורות הזמן' המונה את כל ימי עולם ומנהיגי האומה מאדם הראשון ועד ראש הגולה שבימיו; פיוטים לשבתות השנה ו'אזהרות' לשבועות; חיבורי פולמוס; תרגום והקדמה למגילת אנטיוכוס ועוד.

הגדול והחשוב שבחיבוריו הוא פירושו למקרא, הכולל פירוש לחצי הראשון של ספר בראשית⁵, כל ספר שמות⁶, וכל ספר ויקרא. מן הנביאים כתב פירוש ארוך לספר ישעיה⁷,

והולכים על נושא אחד ומקיפים אותו מכל צדדיו, כדוגמת מבנה ספריו ההלכתיים של רס"ג, שחידש מבנה ספרותי זה, ואשר בדרכו המשיכו רב שמואל בן חפני גאון ורב האי גאון בספרי ההלכה שלהם.

יד. הכוונה לספר המצוות הארוך שחיבר רס"ג, הבנוי כעין ספר המצוות של הרמב"ם, והוא שונה במהותו מפיוט המצוות לרס"ג, שעליו חיבר הגר"פ פערלא את ביאורו הגדול. ספר מצוות זה יצא לאור ע"י ר' נסים ור' חיים סבתו, ירושלים תשפ"ה (מהדורה שנייה).

טו. חלק גדול ממנו יצא לאור ע"י משה צוקר, ניו יורק תשמ"ד.

טז. חלק גדול ממנו יצא לאור ע"י יהודה רצהבי, בהוצאת מוה"ק, ירושלים תשנ"ח.

יז. חלק גדול ממנו יצא לאור ע"י יהודה רצהבי, בהוצאת מכון מש"ה, קרית אונו תשנ"ד. למהדורתו נוספו השלמות רבות בסדרת מאמרים מפוזרים, על ידיו וע"י חכמים אחרים. מהדורה של פירוש ישעיה הכוללת את רוב ככל הפרסומים הנ"ל מצויה באתר 'על התורה'.

י. טובי, 'תרגומו ופירושו הערביים של ר' יצחק בן שמואל הספרדי לתוכחה אם לפי כְּחָרָךְ לרס"ג', תעודה יד, עמ' 68. לרשימה מורחבת של שבחי רס"ג בלשונות רבותינו הראשונים ראה הרב דוד יוסף והרב ישי רונן, 'פרקי מבוא לתפסיר רס"ג לתורה וההדרת הקדמותיו וחתמתו לתפסיר', קובץ מתיבות, א (אדר תשפ"ו), עמ' 117-118.

יא. אלו דבריו של אבן אלנדים, שכתב על רס"ג: "אלפיומי היה אחד מן היהודים היותר נכבדים ומחכמיהם הבקיאים בשפה העברית, למעשה סבורים היהודים שאין מי שישווה לאלפיומי. שמו היה סעיד, וקוראים לו גם סעדיה" (הובא ע"י ח' לצרוס יפה, עולמות שזורים, ירושלים תשנ"ט, עמ' 128).

יב. חיבוריו ההלכתיים העוסקים בדיני ירושות, מקח וממכר, שחיטה וטריפות, טומאה וטהרה ועוד, יצאו לאור ע"י ברודי בספרו חיבורים הלכתיים של רב סעדיה גאון, הוצאת יד הרב נסים, ירושלים תשע"ה.

יג. כוונת הרמב"ם לגאונים שחיברו ספרי הלכה הסובכים

פירוש התורה לרב סעדיה גאון

וסוגיות מתרי עשרי"ח. מן הכתובים כתב פירוש ארוך לספרי: תהלים, איוב, משלי, דניאל"ט, אסתר, איכה², ותרגום קצר לספרי: קהלת³, שיר השירים⁴, ורות⁵. בנוסף כתב רס"ג פירוש לפרשת האזינו שממנו הגיעו לידינו שרידים בודדים⁶, וחיבור נוסף על התורה, בשם "ספר הפרחים", עליו יורחב להלן, פרק ה.

פירוש המקרא לרס"ג מורכב משני חלקים עיקריים: תרגום ללשון ערבית, הכולל ביאורים רבים בדרך קצרה, ופירוש ארוך, המבאר עניינים נוספים, הן טעמי התרגום, הן עניינים לשוניים והן ביאורים נרחבים ומפורטים. כפי הנראה עיסוקו של רס"ג בחיבור הפירוש למקרא התפרס על משך שנים רבות, בהם הוא מעדכן ומוסיף מפעם לפעם חידושים ועניינים ומציין לשאר כתביו אותם הספיק לחבר במשך זמן זה. את פירושו לתורה ראה כעיקר יצירתו, ובחיבוריו האחרים הוא מפנה אליו כמקום שבו עסק בכל סוגיה, בהלכה ובאגדה.

מעיינות יצירתו הכבירים של רס"ג הרוו דורות של תלמידי חכמים שהגו בדבריו, דנו בהם על פה ובחיבוריהם, והעבירו אותם לדורות הבאים. אלא שבידינו השתמרו בעיקר חיבוריו הקצרים. חיבוריו הארוכים, כמו חיבורי שאר הגאונים שנכתבו בלשון הערבית, לא נלמדו בדורות המאוחרים יותר אלא בארצות שבהן היתה הערבית הספרותית שפתם של לומדי התורה, כדוגמת בבל, אפגניסטן, מצרים, סוריה ותימן. אך טפסים רבים של חיבוריו אבדו בצוק הגלויות⁷, וכן בעקבות שכחת השפה הערבית הגבוהה, שבה נכתבו חיבוריו של רס"ג, התמעט הלימוד בכתביו וממילא אבדו חיבוריו⁸. מהחיבורים הארוכים שנשארו נותרו טפסים

כה. בפרט גלות מווע הקשה שעברה על בני תימן בשנים ה'תל"ז-תל"ט, והמיטה חורבן וכליה על מרבית קהילות תימן שנעקרו ממקומן בצו האימאם אחמד בן אלחסן "אלמהדי" ואיבדו את נכסיהן. על גלות מווע ראה י' רצהבי, 'גלות מווע', ספונות ה (תשכ"א), עמ' שלז-שצו. לפני כשלושים שנה נמצא אוסף כתבי יד יהודיים בחדר סגור בקיר ב"מסגד אלג'לא" שנקרא מלפנים "כניסת אלעלמא", ויתכן שהוא כולל את כתבי היד של בני צנעא שהוסתרו בו לפני צאתם לגלות מווע, ויתכן שיימצאו בו גם מכתבי רס"ג. ראה להלן הערה 145.

כו. סיבה זו גרמה אף לכך שרוב הספרים שנכתבו בערבית יהודית ספרותית ע"י הגאונים והראשונים נשתכחו מלב כל, וכמ"ש ר' יששכר אבן סוסאן בהקדמתו לתרגומו לתורה, שם דן במיעוט העיסוק בתרגומו הקצר של רס"ג לתורה בזמנו (אהל דוד (ששון), ח"א עמ' 63 ואילך): "וכל זה עשה הגאון ז"ל לפי זמנו, שהיו בני לשון הערבי אז רבי התורה והמדע בכל ספר וחכמה, ורבנים גדולים וישיבות גדולות, מעונות נמרים ואריות, ממה שעוד היום תמצא כמה ספרי שאלות ותשובות ישנים לרבנים גדולים קדמונים במשפטי התורה ודיניה בלשון ערבי, במשא ומתן ופלפול עצום בסוגיות מים התלמוד לראיות ולצדד בדיעות להרוס ולבנות בלשונות רבים השואלים כבלשונות הרב המשיב זצ"ל, כולם חכמי עולם... שהיו אז חושקים ומתענגים באותו ערבי ה'אלנחוי' (=הערבית הספרותית הגבוהה) לחשיבותו יותר ותפארתו מכל לשונות

יח. חיבור זה אינו בידינו, ושרידים שיתכן שהם מעובדים על פיו התפרסמו ע"י ר"י זייבלד: לספר יונה, בית אהרן וישראל, קצט (תשרי-חשון תשע"ט), עמ' ה-ד; לספר מיכה, מוריה תכא-תכג (שכט תשע"ח), עמ' ד-ז; לספר עובדיה, בית אהרן וישראל ריב (כסלו-טבת תשפ"א), עמ' ה-יד. יט. פירוש רס"ג לארבעת ספרים אלו יצא לאור ע"י הרב יוסף קאפח זצ"ל, בהוצאת מכון משה". כ. פירוש רס"ג לשני ספרים אלו יצא לאור ע"י ר"ע קרח ר"נ סבתו ור"י זייבלד, בהוצאת מכון "האוצר", ירושלים תשע"ח-תשע"ט.

כא. פירושו הארוך לספר קהלת לא השתמר, וידוע על קיומו רק מתוך מובאה בספר משלי. הפירוש הנדפס על שמו של רס"ג במהדור הר"י קאפח אינו לרס"ג, אלא לר"י בן גיאת, כפי שהוכח על ידי רבים. לסיכום הסוגיה ראו ח' מיטלמן, פירוש לספר קהלת בערבית-יהודית המיוחס לר' יצחק אבן-ג'יאת: היבטים פילוסופיים ופרשניים, ע"ד, ירושלים תשנ"ט, עמ' 80-43.

כב. התפרסם ע"י ר"י זייבלד, קובץ בית אהרן וישראל גליון ריד (ניסן-אייר תשפ"א), עמ' ה-כח.

כג. התפרסם ע"י ר"י זייבלד, קובץ חצי גבורים י (ניסן תשע"ז), עמ' א-מג.

כד. ראה ר"י זייבלד, 'פירוש רבי יהודה אבן בלעם לפרשת האזינו', בית אהרן וישראל גליון רלד (אב-אלול תשפ"ד), עמ' כ-כא, לסקירת המקורות המצטטים מפירוש רס"ג להאזינו, והצעת דרך לזיהוי קטעים ממנו.

מבוא לפירוש רס"ג לספר ויקרא

בודדים במקומות מפוזרים בעולם¹, אמנם מפירושו לספר ויקרא לא התגלה טופס שלם, ואפילו לא חלקי, של החיבור.

אך קורא הדורות מראש, השאיר לחיבור זה שם ושארית בחדר הגניזה שבבית הכנסת "בן עזרא" בפוסטאט, הלא היא קהיר הישנה שבמצרים, יחד עם שרידים לאלפים משאר כתבי רס"ג ומכתבי הגאונים והראשונים. גניזה זו, המכונה "הגניזה הקהירית", התגלתה לפני כמאה ועשרים שנים, ולמעלה מ-320,000 דפיה התגלגלו לאוספים שונים בכל מדינות תבל. הימצאותם בחדר אפל, באקלים מצרים היבש, שימרה אותם במצב טוב יחסית לכתבי היד מתקופה זו במקומות אחרים בעולם. החיבורים הגדולים והשלמים יחסית אותרו תחילה על ידי הרב שלמה אהרן וורטהיימר, שפרסמם בזה אחר זה. מרבית הקטעים והדפים הבודדים הובאו על ידי שניאור זלמן שכטר לקיימברידג', ומהווים את "אוסף טיילור-שכטר" השמור בספריית אוניברסיטת קיימברידג' עד היום. עשרות אלפי קטעים נוספים נמכרו לספריות ולאספנים, וידועים כיום 72 אוספים המחזיקים בידיהם קטעי גניזה. מצב עניינים זה הביא לכך שמעת לעת פורסמו עוד חלקיקי חיבורים, אך לא ניתן היה לשחזר חיבורים שלמים, לחבר דף לדף לספר אחד, שעה שכל דף, ולפעמים חלק ממנו, שוכן בספרייה אחרת².

פירושו לתהלים נמצא בכתב יד מטולידו ובכת"י מתימן. פירושו לדניאל מצוי בשני עותקים בכתביה מזרחית בספריית אוקספורד וניו יורק. פירושו למשלי ולאיוב נמצאו בחימן בעת שהוצאו על ידם מגניזותיהם בשנת תרפ"ט, כששני סוחרים מבני אשכנז הופיעו בצנעא והציעו תשלום גבוה תמורת כתבי יד תורניים. כח. גם מפירוש רס"ג לספר ויקרא התפרסמו מעת לעת קטעים שונים, כדלהלן:

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge (Third Article): Saadyah Fragments." *The Jewish Quarterly Review* 16.1 (1903): 98–112.

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge (Fourth Article): Further Saadyah Fragments." *The Jewish Quarterly Review* 16.2 (1904): 290–299.

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge (Tenth Article): Further Sa'adyah Fragments." *The Jewish Quarterly Review* 17.4 (1905): 712–725.

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge (Twelfth Article)." *The Jewish Quarterly Review* 18.2 (1906): 317–329.

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo Genizah at Cambridge (Thirteenth Article): Sa'adyah's Commentary on Exodus." *The Jewish Quarterly Review* 18.4 (1906): 600–620.

Hirschfeld, Hartwig. "The Arabic Portion of the Cairo

העברי שהיו יודעים בו בעומקו ובטיב דקדוקו על בוריו, מה שאין כן אנו יודעים עתה בזמנינו אפי' גדולי חכמינו... וכולם נשתקעו ונאבדו, שלא נמצא עתה מהם בינותינו כי אם האלשרח המפורסם לחמשה חומשי תורה ואצל אחד מכמה עיירות להפטריות, ובידי נמצא מהם לתהלים למשלי ואיוב וכתאב אלביאן לישעיה ולחצי ירמיה, וכל העברי שלהם הוא ב'אלנחוי' ובסגנון כל שאר הדרכים שבשל התורה הזכרנו, ויותר קצור ואריכות והפוך מלות הרבה ולשונות קשות מאד מאד להבין, ושל התהלים קשה מכולם, כמו שתראה אם יבואו לידך. ועתה בעונותינו נתמעטו הלבבות והמדע מבני לשון העראב, והונחו כל הספרים ההם מהכל, ובמה שכיוון הגאון ז"ל להועיל לרבים כמ"ש, בו נתלו המתרשלים לבטל, שאומרים 'עמוק פתלתול וקשה הוא לנו, ודי לנו במקרא עברן' (בעברית), ותהא הדרת ספרי הגאון ז"ל ותפארתם, וכן כל שאר הספרים שבלשון העראב נכתבו - כדברי הספר החתום, אשר יתנו אותו אל יודע ספר לאמר קרא נא זה, ואמר לא אוכל לקרות כי חתום הוא. ואלו המשכילים מבני הלשון שלא הורגלו בלשונותיו - ונתן הספר על יד איש אשר אינינו יודע ספר לאמר קרא נא זה ואמר לא ידעתי ספר".

רמז נוסף לענין זה מוצאים אנו בקטע ששרד מתוך הקדמתו של אפרים בן עזריהו לחלק מפירוש רס"ג הארוך לפרשת "החדש הזה לכם", ובו נאמר ש"כתב היד הזה של פירוש רס"ג הובא מן העיר "אורמיה" (אשר במדינת אורביג'ן), מחמת שלא נשאר שם קהל שיודעים לקרות בו ואפילו מילה אחת בלשון הגרית" (קטע זה נדפס ע"י ה' הירשפלד, *JQR*, 16, p. 298).

כז. לדוגמא, טפסים של כתבי יד מפירושי רס"ג לשמות ולישעיה מצויים בפטרבורג ומוצאם בארצות המזרח.

פירוש התורה לרב סעדיה גאון

אוסף המיקרופילם שבספריה הלאומית בירושלים תרם תרומה משמעותית לעיון בתצלומים של כל קטעי הגניזה תחת קורת גג אחת. על ידי כך שוחזרו מחזור ארץ ישראל, ספרי הלכה של רב שמואל בן חפני גאון, וספר השבועות של רב האי גאון במקורו הערבי, לצד חיבורים אחרים. בשנים האחרונות, בזכותם של נדיבי לב שרתמו את שכלולי הטכנולוגיה לטובת חשיפת גנוזות הגניזה הקהירית, חלה התקדמות משמעותית בחקר הגניזה, והתאפשרו הישגים שלא היו אפשריים לפני כן. ניתן כעת להזהיר חלקים גדולים של חיבורים שהתפזרו בין מאות דפי גניזה בספריות השונות, כבחזון העצמות היבשות (יחזקאל לז): "ותקרבנה עצמות עצם אל עצמו, והנה עליהם גידים ובשר עלה, ויקרם עליהם עור מלמעלה ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם" – והנה עומד לפנינו חיבור כמעט שלם, מוהדר ומתורגם, מוער ומבואר, והוא מלא וגדוש מזן אל זן בתורתו של רס"ג בכל חלקי התורה, בפשט, מדרש, הלכה ואגדה כט.

בפרקים הבאים נסקור את פירוש רס"ג לתורה, מבנהו ודרכו, מקורותיו, תפוצתו והשפעתו לדורות.

ג. התפסיר – תרגום המקרא

חלקו הראשון של פירוש המקרא לרס"ג, הוא התפסיר, שהוא תרגום לערבית של לשון המקרא. דרך רס"ג לתרגם קטע מן המקרא, ולאחר מכן לפרשו בהרחבה בפירוש הארוך. כבר בתפסיר ניתן למצוא פירושים חדשים ומקוריים של רס"ג למקראות, ועל כך ראה להלן.

בתוך: הרב יוסף אליהו הלוי מובשוביץ (עורך), ספר רפאל: מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של ד"ר יצחק רפאל. ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"ס (2000), עמ' תקן-תקיט.
רצהבי, יהודה. 'מפירוש ר' סעדיה לספר ויקרא'. בתוך: הרב יוסף אליהו הלוי מובשוביץ (עורך), קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של הרב משה חיים קצנלנבוגן. ירושלים: מוסד הרב קוק, תשס"א (2001), עמ' עא-עז.
על ידי משה צוקר:
צוקר, משה. 'מפרושו של רס"ג לתורה'. סורא ב (תשט"ו), עמ' 313-355.
צוקר, משה. 'מפרושו של רס"ג לתורה מכ"י'. סורא ג (תשי"ז), עמ' 151-164.
ר"י קאפח כלל את רוב הקטעים שפירסם הירשפלד, בתרגום משלו, בהערות למהדורתו לתפסיר.
כט. להרחבה בענין כתבי היד של הפירוש ראה להלן בפרק יב: רשימת קטעי הגניזה מהם שוחזר הפירוש.
ל. זו גם דרכו של אונקלוס בתרגומו לתורה, וכן שאר התרגומים הקדומים, אך רס"ג שכללה והעמיק בה מכל קודמיו.

Genizah at Cambridge (Fourteenth Article): Sa'adyah's Commentary on Leviticus." The Jewish Quarterly Review 19.1 (1906): 136-161.

Hirschfeld, Hartwig. "Fragments of Sa'adyah's Arabic Pentateuch Commentary." The Jewish Quarterly Review, New Series, 6.3 (1916): 359-383.

Hirschfeld, Hartwig. "Fragments of Sa'adyah's Arabic Pentateuch Commentary. II." The Jewish Quarterly Review, New Series, 7.1 (1916): 45-60.

על ידי יהודה רצהבי:

רצהבי, יהודה. 'שלושה קטעים חדשים מפירושו של ר' סעדיה לספר ויקרא'. סיני צד (תשמ"ד), עמ' ד-כו.

רצהבי, יהודה. 'מפירוש ר' סעדיה לפרשת 'אחרי מות''. תרביץ נח, ג-ד (תשמ"ט), עמ' 363-375.

רצהבי, יהודה. 'מפירוש ר' סעדיה לספר ויקרא'. סיני ככ (תשנ"ז), עמ' א-יז.

רצהבי, יהודה. 'מפירוש ר' סעדיה לספר ויקרא'. סיני קכא (תשנ"ח), עמ' קמה-קסא.

רצהבי, יהודה. 'מפירוש ר' סעדיה לספר ויקרא'. סיני קכב (תשנ"ח), עמ' א-י.

רצהבי, יהודה. 'ארבעה קטעים מפירוש ר' סעדיה למקרא'.

סימני ההדרה ודברים על המהדורה

() סוגריים עגולים לציון מחיקה.

() [] סוגריים עגולים ואחריהם מרובעים לציון תיקון בכתב היד.

[] סוגריים מרובים להשלמת חסר בכתב היד.

.. שתי נקודות לסימון חסר או טשטוש של אותיות מתוך מילה בכתב היד

... שלוש נקודות לסימון מילה חסרה בכתב היד.

אֵ אות ועליה עיגול לסימון קריאה מסופקת.

מילים המופיעות בכתבי היד בקיצור וגרש, הושלמו ללא ציון, אלא אם כן ההשלמה מסופקת; פסוקים הושלמו בתוך סוגריים מרובעות, כיון שדרכם של המעתיקים לקצר בציטוטי פסוקים.

מילים המופיעות במקור כשהן בלשון הקודש - מופיעות בתרגום כשהן מודגשות.

בתרגום העברי הושמטו סימני ההדרה, למעט סוגריים מרובעות להשלמת חסר בכתב היד.

נוספו ציונים בגוף התרגום העברי - ולא בהערות - במקומות שבהם רס"ג עצמו מתייחס לדברים כציטוט, בעיקר מהמקרא, מהספרא ולעתים משאר ספרי חז"ל.

הוספנו את התפסיר המקורי בצמוד למקרא, משום שהוא התקדש מדורי דורות ונלמד יחד עם הפרשה בארצות המזרח.

השלמות לפירוש רס"ג ע"פ מובאות שבפירוש רבנו בחיי וכדו' נדפסו בתוך הפירוש באותיות קטנות, תוך ציון המקורות בהערות.

תרגום המקרא
והפירוש הארוך

תפסיר

[א] [תם ד] עא אללה
במוסי פכאטבה מן כבא
אלמחצר קאילא:

א א ויקרא אל-משה וידבר יהוה אליו מאהל מועד לאמר:

פירוש רס"ג

[א] אחר כך⁶⁶ קרא ה'⁶⁷ למשה ודיבר אליו מאהל ההיוועדות⁶⁸ לאמר⁶⁹.

תרגום
פסוק א

ה' קרא
למשה ולא
מלאך

פעלים לשם הפועל, והעבריים מתירים זאת, כמו שאמרו "וילכו ויעשו בני ישראל" (שמות יב, כח), שסידורו, כשמתרגמים אותו לערבית, הוא: הלכו בני ישראל ועשו⁷¹. וכן "ויקם וילך דוד וכל העם אשר אתו מבעלי יהודה" (ש"ב ו, ב), [סידורו: ויקם דוד וכל העם אשר אתו מבעלי יהודה וילך⁷²], וכן "ויקם וילך

[א] הוספתי בתרגום ואמרתי 'קרא ה' למשה', כדי שלא יטעה הטועה לומר שמי שקרא למשה היה מלאך⁷⁰, אף שהמדבר אליו הוא ה', כמו שנאמר "ידבר ה' אליו", ולא נאמר 'ויקרא ה''. ההוכחה לכך היא שדרך בני ישראל בלשונם לומר "פעל ועשה ראובן", ורק העבריים אינם נוהגים להקדים שני

כה, כב), ש'ינועדתי' הוא לשון קביעת זמן לפגישה במקום מסוים. וכן תרגם אונקלוס 'במשכן זמנא'. אמנם ראב"ע (שמות כט, מב-ג), פירש שהייעוד אינו על זמן הפגישה, אלא על המקום, שהוא מיועד ומזומן להיוועדות. וכן פירש רש"י (שמות כט, מג) 'ינועדתי שמה', אתוועד עמם בדיבור, כמלך הקובע מקום מועד לדבר עם עבדיו שם.

69. רבינו מתרגם בכל מקום את המילה 'לאמר' כשהיא נאמרת בדיבור ה' אל משה - 'קאילא', היינו אמירה, כשנאמר 'ויאמר', או 'תכלימא', היינו דיבור, כשנאמר 'ידבר'. וכן כתבו המדקדקים בעקבות רבינו, ראה בספר הרקמה לריב"ג (מהד' וילנסקי עמ' נג), ובסה"ש לרד"ק (ערך אמר). ופירש ר' אברהם בן הרמב"ם (שמות ו, י) את תרגומו זה של רבינו, ש'תכלימא' הוא מקור הפועל, ומלמד שכונה לדיבור אמיתי, וכתב: וזהו משמעותם של דברי רבי סעדיה ז"ל בתרגומו וכלם אללה למוסי תכלימא' - ודיבר ה' למשה דיבור, וכבר ידוע שתועלת המקור אחר הפועל היא לחיזוק, ומשמעות החיזוק במטרה זו, כלומר שהוא דיבור אמיתי לא שממנו מופקת משמעות אחרת, כגון 'שעור נבואי או דיבור ברוח הקודש וכדומה (ועי' עוד בנה שלום שמות ו, י, ויקרא יא, א). אמנם כשנאמרה המילה 'לאמר' בהקשר שאינו דיבור נבואי, מפרש רבינו שפירושו: לומר לאחרים, וראה בהערה לתפסיר פרשת צו (ז, ט).

70. וכמו שכתב רבינו לעיל, שהקריאה למשה לא היתה ע"י מלאך. ובמושג זקנים כאן כתב שמדובר במלאך ע"פ הגמ' (חגיגה יד, א), שכל דיבור היוצא מפי ה' נעשה מלאך. 71. וכך תרגם רבינו שם.

72. כפי הנראה דולג במקור מפני הדומות.

66. רבינו הוסיף לקריאה זו 'אחר כך' כדרכו ברוב המקומות, וכוונתו לחבר אמירה זו לסוף ספר שמות, ולהדגיש שקרא ה' למשה מאהל מועד לאחר שהשרה את שכניו שם. וכן כתב רבינו בחיי כאן: ודע כי היה הכתוב ראוי לומר 'ויקרא ה' אל משה וידבר אליו', ומה שאמר 'ויקרא אל משה' סתם, להורות כי אף על פי שספר ויקרא הוא ספר בפני עצמו, הכל מחובר ודבק עם מה שכתוב למעלה, כי כל התורה כולה בנין אחד וקשר אחד, ומלת 'ויקרא' חוזרת אל הכבוד הנזכר 'וכבוד ה' מלא את המשכן' (שמות מ, לה), ע"כ. וכתבו הרשב"ם והחזקוני כאן, שלפי שנאמר בסוף ספר שמות 'וכבוד ה' מלא את המשכן', ולא יכל משה להיכנס אליו מחמת כן, לכך הוצרך לקראו. וכ"כ רבינו בפירושו הארוך לסוף ספר שמות, שהענין היה סימן שאין משה יכול להיכנס אלא בקבלת רשות, ולכן סמך אחריו 'ויקרא אל משה'. וכן כתב רבינו בפירושו לקמן [ושם כתב רבינו שהוצרך להוסיף 'ויקרא ה'', ואמנם אילו היה חוזר על מה שנאמר לעיל בסוף ספר שמות לכאורה לא היה צורך להוסיף 'ה'].

67. הטעם שהוסיף רבינו תיבת 'ה' מבואר בפירוש הארוך. והשמיט 'ידבר ה' אליו', משום שנמשך אחרי תחילת הכתוב, וכדרכו.

68. רבינו מתרגם בכל מקום 'אוהל מועד' - אוהל היוועדות. ופירש רבינו בפירושו הארוך לספר שמות (ז, לא) שנקרא אוהל מועד כן מפני שני טעמים, או מפני שבו נועד ה' למשה, או מפני שהיו נועדים שם כל ישראל, כמו שנאמר 'ינועדו אליך' (במדבר י, ג). וראה ריב"ג ורד"ק (כסה"ש שורש יעד), וכתב הרד"ק שם, שנקרא מקום הקיבוץ לזמן ידוע - מועד, וכן פירש ר' אברהם בן הרמב"ם (שמות

פירוש רס"ג

ואמר לו "ונועדתי לך שם" (שמות כה, כב), [נמנע] מלהרוס בכניסה אל המשכן, לא כדי שתחול עליו הנבואה ולא [כדי להקריב קרבן]⁷⁶, עד שקרא לו. וזה אחד מהצדדים שמחמתם נאמר במשה "והאיש משה עניו מאד מכל האדם" (במדבר יב, ג)⁷⁷. ועוד אני אומר, שהוא מפני שהיה אהל מועד [מוקף ב]ענן, והיה זה סימן [למניעה] מלהיכנס אלא בקבלת רשות, לפי שכבר אמר "ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן" (שמות מ, לה)⁷⁸.

מנוח אחרי אשתו" (שופטים יג, יא), סידורו: ויקם (וילך) מנוח [וילך] אחרי אשתו. וכן "ויבא ויעש ה' כאשר דבר" (ירמיה מ, ג)⁷³. ועם ביאור זה יסודר לנכון מה שפירשתי "ויקרא אל משה וידבר ה' אליו"⁷⁴.

עוד אומר, למה הוצרך להקדים את הקריאה הזו לפני הדיבור. ואזכיר בזה את הסיבה, שהיא הערה כדי שיתעורר וידע מה ייאמר לו במצב היקיצה⁷⁵. עוד אומר שדבר זה מורה על ענוותנותו של השליח המאיר, שאף על פי שה' יתהדר ויתעלה הקדים

ב' טעמים להקדמת הקריאה לדיבור

שמצינו שלא רצה לבא אל אהל מועד בעוד שהיה האהל טמון ומכוסה בענן הכבוד, כענין שכתוב: 'ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן' (שמות מ, לד), ואף על פי שכבר נאמר לו מפי הגבורה: 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים' (שם כה, כב), לא ערב את לבו לבא אל אהל מועד, לא להתנבא בתוכו ולא להתפלל ולהקריב קרבן, עד שנתן לו הקדוש ברוך הוא רשות וקראו.

78. וכתב רבינו שם (מהדו' רצהבי עמ' רנו): ומה שאמר 'ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד', כוונתו [שלא יכול לבוא] אלא רק ברשות ובנטילת רשות. ועל כן סמך לו הקריאה אליו באמרו 'ויקרא אל משה'. ואם משה לא היה יכול לבוא אל המשכן, לא כל שכן בצלאל ואהליאב ושאר החכמים, שהיו נוגעים בחלקיו כדי לעשותם, עד שהשלימו עשייתם, ואחרי שהושלמו ושכן עליהם האור לא יכלו לגעת בהם, ע"כ. וברבינו בחיי שם: 'כי שכן עליו הענן', יאמר, כי מפני ששכן עליו הענן על כן לא היה יכול משה לבא אל אהל מועד, כלומר בלא קריאה, אבל בקריאה הרי הוא רשאי לבא שם, ולא שהקריאה 'משה משה' תהיה לו תיור להכנס בעוד שהכבוד שם, אלא שתהיה לו אות שכבר נשתלם שפע אור הכבוד מן המשכן זולתי מן הכרובים, ועם זה היה משה רשאי לבא אל המשכן, ע"כ. ובזה מבוארים דברי רבינו כאן בענין ה'סימן', שהענן היה סימן לכך שאי אפשר להיכנס, והקריאה היתה סימן לכך שאפשר להיכנס. וכענין בתנחומא כאן (אות ה): 'ויקרא אל משה', למה אמר 'ויקרא', אלא בשביל שאמר למעלה 'ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד', כשרתה השכינה באהל מועד ולא יכול לבא לפי ששכן הענן, ולפיכך קראו הקב"ה מאהל מועד, ע"כ. וראה עוד שם (אות א).

73. סידורו: ויבא ה' ויעש כאשר דבר.

74. שהקריאה והדיבור שניהם מאת ה', אף על פי שהזכיר את שתי הפעולות לפני שהזכיר את שם ה' הפועל. ר"י אבן ג'נאח בספר הרקמה (שער א) הביא חלק מהפסוקים שהביא רבינו ופסוקים אחרים, וכתב שצריך לפרש אותם כאילו חסר בהם שמו של הפועל שנזכר לפני כן. ופירושו אינו שייך כאן, שהרי לא נזכר לפני כן שמו של פועל. ואולי לדעתו אכן צריך לפרש שהקורא כאן אינו ה', כמו שהובא לעיל הערה 70 מדברי המושב זקנים.

75. אין הכוונה להתעוררות מתרדמה כפשוטה אלא להתעוררות ממצב תרדמת הנפש עליה מדובר רבות בספרי הראשונים. ועוד נראה כוונת רבינו, שהקריאה היא כדי שיתעורר וישים משה ליבו לדברים הנאמרים, וכדברי חז"ל (יומא ד, ב): למה הקדים קריאה לדיבור, לימדה תורה דרך ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורוהו, מסייע ליה לרבי חנינא דאמר רבי חנינא לא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורוהו.

76. בכה"י יש כאן קרע, והושלם עפ"י דברי רבינו בחיי שבהערה הבאה. [ורבינו בחיי תרגם 'ליתוקע אלוחי' בלשון תפילה, אכן נכון יותר לתרגמו לשון חלות נבואה].

77. כענין בויק"ר כאן (א, ה): את מוצא בשעה שנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו ממנו, שנאמר 'ויסתר משה פניו וכו', (שמות ג, ה) בים עמד לו מן הצד וכו', בסיני עמד לו מן הצד וכו', באהל מועד עמד לו מן הצד, א"ל הקב"ה עד מתי אתה משפיל עצמך, אין השעה מצפה אלא לך. תדע לך שהוא כן, שמכולן לא קרא הדבור אלא למשה, שנאמר 'ויקרא אל משה', ע"כ. וכן האריכו רבינו בחיי ובדרשות ופירושים המיוחסים לרבינו יונה בפתיחת הפרשה. ודברי רבינו בחיי נראים שאובים מדברי רבינו כאן, וזה תורף דבריו: ומכלל ענותנותו ושפלותו מה

תפסיר

[ב] כאטב בני אסראיל וקל להם אי אנסאן קרב מנכס קרבאנא ללה מן אלבהאים פמן אלבקר ומן אלגנס תקרבונה.

ב דִּבְרֵי אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי־יִקְרִיב מִכֶּם קֶרְבָּן לַיהוָה מִן־הַבְּהֵמָה מִן־הַבֶּקֶר וּמִן־הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת־קֶרְבַּנְכֶם:

פירוש רס"ג

[ב] דבר אל בני ישראל ואמור להם, כל אדם⁷⁹ אשר יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמות⁸⁰, הרי⁸¹ מן הבקר ומן הצאן תקריבוהו⁸².

תרגום פסוק ב

שחיטה. וכן "ונתח אותה לנתחיה", לאיזה נתחים. וכן בכל המצוות יש בהן כמה דינין שבתורה שבעל פה⁸⁴.
... ממנו ... לימי המועדים⁸⁵.

[ב] הדיבור הראשון שדיבר אליו בקריאה הזו היה ענין הקרבן, קרבנות נדבה תחילה ואחר כך קרבנות חובה גם כן, הבאים על חטא, כי פרשת התמידין כבר נאמרה בצוואת עשיית המשכן. לפי שהעבודות הנעשות בו הם אלה, ולפיכך הקדימן וסדר עשייתן, ואחר כך סדר המשחת אהרן ובניו לכהן בפרשת צו.

ה'דיבור' כאן - הציור על קרבנות נדבה וחובה

ובמה שאמר "אדם כי יקריב" ולא אמר איש או נפש, אמרו קדמונינו (ויקרא רבה ב, ז) דבר שהוא מהענינים האפשריים⁸⁶, והוא שה' יתברך כיוון בכך להוכיחנו שלא נקריב לו דבר [מן האסור], ולכן פתח בתחילת פרשת הקרבנות בשם אדם, וזה [לרמוז שנהיה כאדם הראשון שלא] היה בממונו דבר מן האסור, שהרי לא היה בעולם אחר מלבדו.

ואמר "דבר אל בני ישראל", כלומר, דברים המפורשים בפרשה. "ואמרת אליהם", דברים שהם בתורה שבעל פה. ועוד, השורש והענפים, הכלל והפרטים⁸³. כגון שבכתב, נאמר "ושחט אותו", ובעל פה נאמר היכן שוחטין ובמה שוחטין וכיצד שוחטין וכמה שיעור

ביאור "דבר ואמרת"

83. ועוד, השורש והענפים, הכלל והפרטים] ליתא בדרשות ופירושים המיוחסים לרבינו יונה, ואיתא בכתאב אלתפאחה ורבינו בחיי. וזהו פירוש שני ל"דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם" - "דבר" הוא הכללים, "ואמרת" הם הפרטים. אמנם הרשב"ם פירש שהוא כפל לשון בעלמא, ועי' רמב"ן וראב"ע (לקמן כא, א).
84. התחלת הענין חסרה במקור הערבי, והושלמה מתוך הדרשות והפירושים המיוחסים לרבינו יונה, ועל דרך זה בכתאב אלתפאחה וברבינו בחיי. סגנון הדברים, היותם מובאים בשלשם והיות המשך הדברים בדרשות ופירושים מהמשך דברי רבינו, כל אלו מוכיחים שהם מדברי רבינו, אך כיון שאינם בלשונו באו באותיות קטנות.
85. תחילת עניין זה חסרה בכה"ל, ויתכן שהיא האחרונה שבדוגמאות שהביא רבינו לכן שדבר שנכתב בפירוש בתורה באחד הימים נלמד בתורה שבעל פה לשאר ימי המועדים.
86. כלומר שאינו פירוש הכרחי והוא דרך דרש.

79. רבינו תרגם בלשון 'אנסאן' הכולל זכר ונקבה, ואפשר שכוונתו לרבות את הנשים, וכמבואר במדרש החפץ: 'אדם', כל אדם במשמע לרבות את הנשים, שהרי אמר הקב"ה 'אדם כי יקריב' ולא אמר 'איש כי יקריב', לרבות את הנשים.
80. רבינו תרגם 'בהמה' בלשון רבים, 'בהמות', וכן דרך רבינו לתרגם בלשון רבים מלים המורות על שם המין, שבאו במקרא בלשון יחיד והכוונה בהם היא ללשון רבים.
81. ר"י קאפח פירש ששיעור הכתוב לדעת רבינו הוא, שכאשר מקריב מן הבהמה, הרי שיכול להקריב רק ממין הבקר או הצאן. ואילו הקרבן ממין העוף שהם תורים ובני יונה, נתפרש לקמן. וכן פירשו הרמב"ן הרלב"ג והספורנו. אמנם ראב"ע פירש את שיעור הכתוב, שכאשר יקריב, הקרבן יהיה מן הבהמה (כלל), מן הבקר ומן הצאן (פרט).
82. השמיט רבינו 'קרבנכם' לפי שכבר נאמר בתחילת הפסוק 'קרבן', וכן דרך רבינו בתרגומו לקצר את הכתוב ולמשכו אל הנאמר קודם לכן.

פירוש רס"ג

ואם כן רמז בזה שלא יקריב אחד שום דבר אלא מה שהוא קניינו, ... ולא איש⁸⁷, כמו אדם⁸⁸.

ומשמעות אחרת במה שרמזו "אדם" בתחילת הקרבנות, לשלול שלא יהיה אדם קרבן על המזבח, לפי שהאדם הוא המקריב, ואי אפשר שיהיה הוא קרבן. ומזה מה שאמר ה' "ובנו את במות הבעל לשרוף את בניהם באש עולות לבעל" אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי" (ירמיה יט, ה). ויתפרש "צויתי" לא נתתי על כך מצווה מחייבת, ומשמעות "לא דברתי" לא נתתי [דיבור שמכוחו יובן] שמי שעושה כך פעולתו [נאותה] בעיני, אלא אני הרחקתי בדיבור [את הקרבת האדם]⁸⁹.

טעם ב' ללשון 'אדם'

[ועוד יתפרש] שיהיה כאדם הראשון, להרחיק [את הבאת הקרבן מהדבר האסור, שיהיה] האיש כמו אדם, לכפר [על חטאו שחטא באכילת הדבר האסור, וכפרתו] היא להיפך ממעשה אדם, לפי שאדם [חטא בדבר שאכלו, וקבע לו את עבודת ה' בדבר המותר לאכילה, וזה בדרך ההיקש להיפך ממעשה אדם]⁹⁰.

[מה שאמר "מן הבהמה" ואחר כך אמר "מן הבקר ומן הצאן", הראשון] הוא כלל והשני פרט. וכיון שנמסר במסורת [שבכלל ופרט] אין נכלל בכלל אלא [מה שבפרט, אי] אפשר להקריב מן הבהמות שום דבר מלבד שני [בעלי חיים אלו, כלומר בקר] וצאן⁹¹.

מ'ן הבהמה מן הבקר - כלל ופרט

90. ההשלמה האחרונה בפיסקה זו מכתאב אלתפאחה והקודמות דרך השערה בהשלמת הקרע בכה"י. דברים דומים לכך הובאו במושב זקנים כאן בשם הר"א מגרמייזא: כל מי שיקריב קרבן על חטאו נעשה דומה לאדם הראשון שהקריב הקרבן הראשון על חטאו, ע"כ. וכ"ה בתנחומא כאן בקיצור: למה אמר אדם ולא אמר איש, ירצה לומר, כי יחטא האדם כמו אדם הראשון שהתחיל לחטוא, יקריב קרבן, ע"כ. ובדברי רבינו נוסף על כך, שהקרבת הקרבן מן הבהמות המותרות בלבד היא להיפך ממעשה אדם הראשון שאכל מה שנאסר עליו.

91. כוונת רבינו, שהיה עולה על הדעת שהחיה בכלל בהמה ולכן היה אפשר להקריבה, ומכלל ופרט למדים להוציא חיה שאינה עולה לקרבן. ומקור הדרשה בתו"כ כאן: 'בהמה', יכול אף החיה, שהיא קרויה בהמה, שנאמר 'זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ' (ויקרא יא, ב), תלמוד לומר 'בקר וצאן', ע"כ. וכע"ז בגמ' (זבחים לד, א), אילו נאמר 'קרבן לה' בהמה', הייתי אומר חיה בכלל בהמה, כענין שנאמר 'זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים איל וצבי' וגו' (דברים יד, ד-ה), תלמוד לומר 'בקר וצאן', בקר וצאן אמרתי לך ולא חיה, ע"כ. דרשה זו הובאה כדוגמה למידת כלל ופרט בברייתא דר' ישמעאל שבתחילת התו"כ: מכלל ופרט כיצד, מן הבהמה כלל, מן הבקר ומן הצאן פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט, ע"כ. (אמנם ע"י בערכי תנאים ואמוראים (כרך ב עמ' תשיז) שכתב ששיטת התלמוד והתו"כ אינה כברייתא דר"י). וכן הובאה

87. הכוונה כאן אינה ברורה מחמת הקרע בכה"י, ויתכן שיש לקרוא "ולא בגל" ולא "ולא רגל", והכוונה להוציא את הכלאים, משום שבזמנו של אדם הראשון עוד לא הוכלאו הבהמות.

88. מקור דברי רבינו בויק"ר כאן: אמר רבי ברכיה אמר לו הקדוש ברוך הוא לאדם זה, אדם, יהא קרבנך דומה לקרבנו של אדם הראשון שהיה הכל ברשותו ולא הקריב מן הגזלות ומן החמסים, אף אתה לא תקריב מן הגזלות ולא מן החמסים, ואם עשית כן - 'ותיטב לה' משור פר' (תהלים טז, לב). וכע"ז בתנחומא (פרשת צו, א).

89. בכתאב אלתפאחה: ועוד, שהאדם הוא זה שיקריב, אבל שיהיה קרבן לא, ע"כ. וברבינו בחיי: 'אדם כי יקריב מכס', מתוך הלשון הזה נראה כי אפשר להקריב קרבן מן האדם, לפי שהיה לו לומר: 'אדם מכס כי יקריב קרבן', אבל הכתוב הוא מונעו ואוסרו, ובאורו, 'אדם' כשירצה להקריב 'מכס קרבן לה', מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו, לא מן האדם, וזהו מאמר הנביא 'אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי'. ומפני זה התחילה פרשת הקרבנות במלת 'אדם', לומר כי אדם יהיה המקריב ולא הקרבן, ע"כ. וכעין דברי רבינו נמצא בתנחומא (בחקותי ה): וכן אתה מוצא ביפתח הגלעדי, מפני שלא היה בן תורה איבד את בתו, וכן אמרה לו בתו אבי שמא כתוב בתורה שיקריבו נפשות בניהם על גבי המזבח, והלא כתיב 'אדם כי יקריב מכס קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן', מן הבהמה ולא מן בני אדם, ע"כ. וכ"כ במנחה בלולה וחזקוני.

תפסיר

ג] אלאן אן סרתם עלי רסומי וחפּטתם וצאיאי ועמלתם בהא.

אם־בַּחֲקָתִי תֵלְכוּ וְאֶת־מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם:

פירוש רס"ג

ונסמכה לפרשה זו פרשת התוכחות. אמר בה -

ג] עתה! אם הלכתם על פי חוקותי² ושמרתם את מצוותי ועשיתם אותן.

ג] דע שפרשה זו היא תיאור אותות השכר והעונש בעולם הזה³, והחכם יתהדר כבודו חילק אותו לשני חלקים. החלק הראשון לסימני השכר, והקדים לו הקדמה⁴.

תרגום פסוק ג

הברכות והקללות - סימני השכר והעונש בעוה"ז

מהשכר והעונש בעולם הזה, כדי שיהיה לאות ולמופת על השכר והעונש שבעולם הבא, כאמור על ידי חסידו בענין הטובה שבעולם הזה: עשה עמי אות לטובה. ועל אודות העונש שבעולם הזה אמר הוא יתעלה: והיו כך לאות ולמופת. אבל עיקר השכר והעונש הם בעולם הבא, ככתוב: כי כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע. והנני עומד לדבר בענין זה בהרחבה, כשאגיע לפרשת אם בחוקותי וכדומה לה, ושם אביא את כל הראיות מהכתובים, ברצות האל' (ראה שם בהערת המהדיר שהרחיב בזה). וכן בפירושו לבראשית (א, כ) כתב רבינו שטעם בריאת בעלי החיים הארסיים הוא בכדי לתת לנו דוגמא לעונש הקשה שבעוה"ב, בכדי שנהיה יראים ממנו. וכ"כ בפירושו לישעיה (א, ב): 'וגם כן בהורדת גשמייהם ומטרותיהם מן השמים וצמיחת עשבם ומזונותיהם בארץ. אם ישמעו בקולו ירד הגשם ותוציא הארץ צמחה, ואם ימרדו, לא יתקיים דבר זה. וזה על דרך אות, כאמרו ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה, והפכו - ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה. וכמו שפירשתי בתורה, שעניינים אלה אינם עניין של יסוד בטבע הכפוף לזמן, אבל תיאורם האל בתורתו על דרך הנסים' (וראה עוד בפירושו לישעיה סו, יד). וכ"כ בהקדמת פירושו לתהלים (עמ' מב-ג): 'ואפשר לפרש אמרו אשר פריו יתן בעתו ולבאר לעניינים רבים... מהם בגמול העבד הצדיק שיהא בעולם על דרך המופת ורוב טובותיו כגון גשם וטל ופריזון וזולתם, כאמרו ונתתי גשמיכם בעתם. ולאחרית, שהוא עיקר הגמול, יביאהו לחיי העולם הבא ויטיב לו תמיד'. וכ"כ בפירושו לאיוב (לו, כו): 'ואמר בענין עצירת הגשם שזה יהיה על דרך המופת, ואין זה הכרחי שימנעהו מכל כופר, וכאמרו בתורה וחרה אף ה' בכם - על דרך המופת, לא שהוא יעשה כן תמיד'. וכמו כן במקומות רבים בספר משלי שבהם מבואר שכר הצדיק ועונש הרשע, כתב רבינו בפירושו שם שכל זה הוא רק על דרך המופת, אבל העונש המחויב על פי המשפט אינו אלא בעולם הבא (ראה לדוגמא

1. הנוסח 'עתה' הוא לפי הגירסא בקטע הגניזה 'אלאן', ואפשר שכוונת רבינו שפרשת בחוקותי מחוברת לפרשת בהר, שהרי בתחילת פרשת בהר נאמר (כה, א): 'וידבר ה' אל משה בהר סיני', ובסוף בחוקותי נאמר: 'אלה המצוות אשר ציוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני', וכמ"ש בשם עולם (כאן, ובסוף הפרשה). ולנוסח תפסיר שב"י והתפסיר הבא לבדו הגירסא 'אלא אן', והפירושו כמו שכתב בנוה שלום: 'מלת אלא בפתיחה תורה על פתיחה או הקדמה, ור"ל אם קדמתם והלכתם בחקתי ושמרתם מצוותי ועשיתם אותם' (ואפשר שהסופר טעה בשגרת הכתיבה וכתב 'אלאן' במקום 'אלא אן').

2. רבינו תרגם 'בחוקותי' - על פי חוקותי, ליישב את לשון 'הליכה בחוקות'.

3. רבינו מכנה את השכר והעונש שבעולם הזה 'אותות' ו'סימנים', לפי שעיקר השכר והעונש הוא בעולם הבא, ואילו בעוה"ז אין ה' עושה אותם אלא לעיתים, על דרך המופת והסימן, וזאת על מנת להמחיש לבני האדם את עונש ושכר העולם הבא ולתת להם סימן עליהם, וכמו שביאר באמו"ד (ה, א) וז"ל: 'הודיענו שכל זמן שאנחנו חיים בעולם העשייה, זכורים לפניו מעשיו של כל אחד, וכבר הועיד את הגמול עליהם לעולם הבא שהוא עולם הגמול... ועם זאת לא מנע מעבדיו בעולם הזה מקצת שכר על הטובות, ועונש על החטאים, דבר שיהא סימן ודוגמא לכלל הנצור לעת התקבצות מעשי בני אדם. ולפיכך מוצאים אנו אותו מסדיר בתורה את הברכות שבפרשת אם בחוקותי, ונאמר על כיוצא בהן: עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו וגו'. והסדיר את הקללות שבפרשת והיה אם לא תשמע, ועליהם אמר: והיו כך לאות ולמופת ובוזרעך עד עולם. והרי סימן ודוגמא מהם בעולם הזה, וכל הזכיות נצורות לצדיקים בסגולה, כאמרו: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו', וכל החובות נצורות לרשעים וכמוסות, כאמרו: הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי'. וכ"כ בהקדמת פירושו לבראשית (עמ' 173): 'וקבע מקצת

פירוש רס"ג

שבעת
הענינים
המנונים
ביאור
בפרשה

וצריך שלפני שנבאר את סוגי הסימנים בכל מאמר⁵, שנתחיל תחילה בשבעה דברים מקדימים שהכרח מביא לידיעתם. הראשון, למה כינה את כל התורה חוקות ומצוות. והשני, למה לא פורשו בתורה השכר והעונש שבעולם הבא. והשלישי, מאחר שלא פירש אותם וניתח אותם, היכן נזכר כללם ומקורם מן השכל ומן הכתוב ומן המסורת⁶. והרביעי, למה הרחיב את כל הגמולים הללו מהתועלת והנזק בעולם הזה⁷. והחמישי, למה עשה את

הקללות מרובות מן הברכות⁸. והשישי, מהי הראיה שכל אלה הם סימנים לדבר שהוא נרחב מהם⁹. והשביעי, איזו טובה שראינו אותה בברכות לא הפך אותה בקללות¹⁰. ולאחר שנשלים את שבעת הענינים האלה, נתחיל בלשון הכתוב בגמולים הללו ובפירושו.

ונאמר בענין הראשון, מה צד החכמה בכינוי אות המצוות השמעיית¹¹ חוקים

8. לשאלה זו השיב רבינו ארבע תשובות בסוף דבריו על פסוקים אלו, קודם תחילת פירושו לפסוקי הברכות. 9. כלומר, מהי הראיה שהשכר והעונש בעוה"ז אינם אלא סימנים לעוה"ב, כמו שהתבאר לעיל ובהערה. וכן בפירושו לבראשית (עמ' 173) כתב רבינו שיבאר ענין זה בפירושו לפרשת בחוקותי. אך לא מצינו שייחד רבינו לשאלה זו דיבור בפירושו כאן. ואם לא נשמטו הדברים ע"י המעתיקים, אפשר שכוונת רבינו לדבריו בתשובת השאלה השלישית, שם הביא את הראיות השכליות לעוה"ב, ואחת מהן היא שכל טובה בעוה"ז מהולה בצער, ואין טובה שלמה בעוה"ז, ועוד, שלעולם הנפש אינה שקטה ואפילו הגיעה לשיא המעלה בעוה"ז (ובאמור"ד הוסיף על כך שאנו רואים שהצדיקים מתייסרים והרשעים מתענגים בעוה"ז, ועל כרחק א"כ שישנו עולם הבא שבו השכר הוא מוחלט), ובדברים אלו ניתן למצוא יישוב לשאלה זו, שאילו היה השכר בעוה"ז השכר המוחלט ולא סימן בלבד, מדוע כל טובה מהולה בצער והנפש לעולם אינה שקטה בעוה"ז. 10. לפי נוסח כ"י אחר (הלקוי בחלקו), נוסח השאלה היא על הטובות שמצאנו באחד מהם ולא מצאנו לאחר בהיפוכן. ע"כ. וכוונת רבינו בשאלתו, שכנגד רוב הברכות מצינו שנאמרו קללות בהפכן, כגון 'ונתתי גשמיכם בעתם' – 'ונתתי את שמיכם כברזל', 'ולא תגעל נפשי אתכם' – 'וגעלה נפשי אתכם', ואם כן מהי הברכה (או – הברכות, לפי הנוסח האחר) שלא נאמרה כנגדה קלה. מ"מ לא מצינו בדברי רבינו תשובה לשאלות אלו, ושמה נשמטה ע"י המעתיקים. 11. רבינו נוקט שהמצוות האמורות כאן הן המצוות השמעיות, ואף שיש לומר שדייק כן מלשון 'חוקותי' שהוא מיוחד למצוות השמעיות, מכל מקום הרי נאמר כאן גם 'מצוותי'. ואולי נקט דוקא מצוות שמעיות משום שיש לומר שעיקר השכר ועונש בעוה"ז על דרך המופת אינם

בפירוש משלי י, כח; י, ל ועוד), וראה גם בפירושו לעיל (כה, ב ד"ה והשלישית) שזהו אחד מצדדי החכמה במצוות שמטיה כדי שנירא מאיום ה' על שממות הארץ אחר שראינוה בענינו שוממה וריקה, וראה עוד שם בהערה. וכ"כ רבינו בתשובותיו לחיי הכלבי: שכרם זה מקצתו פה והכל לקץ. ע"כ. וכן כתב רבינו בתוכחת 'אם לפי בחרך' (האסכולה הפייטנית עמ' 10): ראה נא פרי תורה ויושר בעולם הזה לשם טוב, על אחת כמה כפליי לעתיד, כי דוגמה הוא לשכר טוב. ע"כ. ובית אב לדברי רבינו הם דברי הגמ' בקדושין (לט, ב) שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ובע"ז (ג, א) היום לעשותם ולא היום ליטול שכר (ועי' ב"ר ספ"א). [וראה בסדר אליהו רבה (פ"א) בענין מציאות האש בעולם שם מבואר ג"כ שמטרת העונש בעוה"ז היא להביא את הרואים לידי תשובה]. וכדברי רבינו כן כתב הרמב"ן (שמות ו, ב; יג, טז) שהשכר והעונש בעוה"ז הם על דרך המופת (אלא שכתב שם שכל דברינו ומקרינו בעוה"ז הם נסים נסתרים, ויל"ע אם כן גם דעת רבינו), וכ"כ הרמב"ם בסוף אגרת תחיית המתים (מהר"ר קאפה עמ' צה. ועי' בדרשת תורת ה' תמימה לרמב"ן שדן בדעת הרמב"ם בזה). אלא שלשיטת הרמב"ם (תשובה ט, א) מטרת השכר בעוה"ז הוא לסייע בקיום מצוות התורה ולמנוחת הנפש עבור העיסוק במושכלות, ולא כרבינו שכתב שמטרתו להוות סימן לשכר העוה"ב.

4. שהיא התנאי – 'אם בחוקתי תלכו'.

5. כלומר, את ביאור משמעויות פסוקי השכר והעונש שבפרשה.

6. כלומר, מה הן הראיות על השכר והעונש לעוה"ב ומה ביאורם, לפי השכל, לפי הכתוב ולפי מסורת חז"ל.

7. נראה שכוונת רבינו בשאלה זו היא מדוע הרחיבה התורה בפסוקים רבים על השכר והעונש בעוה"ז. אמנם לא מצינו שהשיב עליה בפירושו כאן, ושמה תשובתו נשמטה ע"י מעתיקי כתב היד.

ענין א':
המצוות
השמעיית
נקראו
חוקים
ומצוות
כמו ד'
היסודות

פירוש רס"ג

ארבעת
היסודות
נקראים
"חוקות"

ומצוות. ונשיב שעשה זאת כדי להודיענו שחכמתו בחקיקתו אותן היא כחכמתו בבריאת העולם, ושקל מצוות אלו באותם מאזניים ותיקן אותם באותה התאמה¹². ומסיבה זו כינה אותם חוקים ומצוות כפי שכינה את הטבעת היסודות הראשונים, וכך כינה את המצוות האלו¹³.

ומזה לענין חוקות, אמר על השמים והאש¹⁴ "הידעת חוקות שמים" (איוב לח, ג).

ואמר על העפר "בחוקו מוסדי ארץ" (משלי ח, כט). ואמר עליהם "חוקות שמים וארץ לא שמתיו" (ירמיה לג, כה). וגם "בחוקו חוג על פני תהום" (משלי ח, כז)¹⁵. ואמר על המים "בשומר לים חקו" (שם, כט). וגם "אשר שמתיו חול גבול לים [חוק עולם ולא יעברנהו]" (ירמיה ה, כב). ואמר על הרוח "ואשבור עליו חקי" וגו' (איוב לח, י), כלומר הרוח הדבקה למים כפי שפורש "ורוח אלהים מרחפת על פני המים"

'שמעיות' ולפעמים 'מקובלות' (וראה בספר האמונה הרמה לראב"ד הראשון מאמר ב עיקר ה פרק ב). ואכן מדברי רבינו כאן עולה לכאורה שגם לשיטתו ישנה חכמה אלהית במצוות. ואפשר שהנפק"מ בזה בין שיטת רבינו לרמב"ם היא שלדעת רבינו המצוות השמעיית מעצם מהותן אינן יכולות להיות מובנות לשום אדם מכיון שהן על פי החכמה העליונה, ולכן אנו רק יכולים לומר עליהם שהם ניתנו רק כדי להוסיף בשכרינו ואושרינו לעוה"ב (אלא שאנו יכולים למצוא בהן צדדים שונים מחכמת ה'), ולעומת זאת הרמב"ם סבור שהן אכן יכולות להיות מובנות מעצם מהותן, מכיון שלשיטתו המצוות ניתנו בעיקר בכדי לתקן את יישוב העולם (ראה ה' יסו"ת סוף פרק ד), ולכן אפשר למצוא טעם לכל מצוה, והיחידים ובני העלייה יכולים וצריכים לחפש את טעמי המצוות. ומזה נגזר שלשיטת רבינו מטרת המצוות היא ליתן שכר למקיימיהן בעוה"ב, ואילו לשיטת הרמב"ם מטרת המצוות היא לתקן את הנפש ע"מ שתוכל להשיג את המושכלות שעל ידם תגיע לעוה"ב.

13. כלומר, כפי שכינה ה' את הטבעת יסודות הבריאה 'חוקות' ו'מצוות' (כמו שיוכיח רבינו להלן), כך כינה את המצוות, משום שאף הן נובעות מחכמת ה' וכפי שהתגלתה בבריאתו. ולפי פירושו רבינו מבואר פן נוסף בביאור המילה 'חוקים', שבד"כ מתפרשת כחוק וגזרת מלך ללא טעם, וכאן מבאר רבינו שאדרכה מכך שנקטה התורה לשון 'חוק' אנו למדים שיש בהם חכמה אלהית הנעלה מהשגתנו, והמצוות אינן חוקים שרירותיים. 14. רבינו מזהה את יסוד האש עם השמים, ראה על כך להלן בהערה 18.

15. הכוונה בפסוק זה לרקיע, וכמ"ש רבינו בפירושו למשלי שם (פסוק כב): 'ותיאר כאן כל מעשה בראשית. אמר על מה שנברא ביום הראשון 'בהכינו שמים מקדמי ארץ'. ועל 'יהי רקיע' - בחוקו חוג על פני תהום'.

אלא על המצוות השמעיות, ואילו שכר המצוות השכליות אין אפשרות לקבלו אלא בעוה"ב, משום שהוא עולם האמת וממנו נגזרו המצוות השכליות (וראה להלן בדברי רבינו שהוכיח את שכר העוה"ב מכך שהאדם רודף אחרי הצדק גם במחיר הסבל, ומכאן שנפשו יודעת שישנו שכר על עשיית הצדק בעוה"ב. והרי הצדק הוא מצוה שכלית, ומכאן שעיקר שכר העוה"ב הוא על המצוות השכליות. אלא שאכן הוכחה זו שייכת גם במצוות השמעיות שגם עבורם מוכן האדם לסבול בעוה"ז).

12. אפשר גם לתרגם: וכיוון אותם באותו כיוול, והוא מעניין תיקון המאזניים. מדברי רבינו כאן מבואר לכאורה שאף במצוות השמעיות ישנה חכמה, ואינן נובעות רק מרצון ה' בלא טעם וסיבה, וכמו שכתב רבינו באמו"ד (ג, א) שאף שהסיבה העיקרית לקיומן הוא ציווי ה' כדי שנוכח לגמול, מכל מקום יש ליתן בהן טעמים פרטיים מועילים, אלא שחכמתו יתעלה מעל לכל והטעמים האמיתיים גלויים אך ורק לו. אך שמה יש לדחות, שכוונת רבינו כאן שהחכמה בציווי המצוות היא עצם ציווין, ושעל ידי קיומן ישיג האדם שכר (אמנם ראה בפירושו רבינו לבראשית עמ' 306 הע' 20 שם כתב ר"מ צוקר שלדעת רבינו לא ניתנו המצוות השמעיות אלא לשכר, ואילו לדעת רב שמואל בן חפני אכן יש במצוות השמעיות תועלת פנימית, שהן מכוונות את האדם לקיום המצוות השכליות). הרמב"ם בשמונה פרקים (פרק ו) חלק על המונחים שהשתמש בהם רבינו בחלוקתו את המצוות ל'שכליות' ו'שמעיית', וכתב שמשמוש במונחים אלו עולה שהמצוות השמעיות אינן שכליות ואין להם טעם כלל, וכתב ש'מקצת חכמינו האחרונים' (וכוונתו ככל הנראה לרבינו) שקראו למצוות בשמות אלו, חלו ב'חולי המדברים' (התיאלונים האסלאמיים, ראה מו"נ ג, לא), שלשיטתם למצוות השמעיות אין תכלית זולת קיום רצון ה' בלבד, ואין בהן חכמה (וראה הקדמות הרמב"ם למשנה מהד' שילת עמ' שא), ואילו הרמב"ם עצמו הגדיר את המצוות השכליות כ'מפורסמות', ואת השמעיות לעתים הגדיר

פירוש רס"ג

ממעל" וגו' (תהלים עח, כג). ועל המלאכים "ויהי בצותו את האיש לבוש הבדים" (יחזקאל י, ה). והוא גם אמר "עשיתי ככל אשר צויתני" (שם ט, יא)¹⁸. ואמר על האוויר "המימך צוית בקר [ידעת השחר מקומו]" (איוב לה, יב)¹⁹. ואמר על המים "כל אשר יצום על פני תבל" (שם לז, יב)²⁰. ואמר עליהם, כלומר על האוויר

(בראשית א, ב)¹⁶. וכבר נקראה משברת, שנאמר "רוח גדולה וחזק" מפרק הרים ומשבר סלעים" (מ"א יט, יא)¹⁷. ולכן כינה את המצוות חוקות, ואמר "אם בחקותי".

ומזה בענין המצוות, אמר על השמים והכוכבים "אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי" (ישעיה מה, יב), וגם "ויצו שחקים

ארבעת היסודות נקראים "מצוות"

שעשה כמו שצוהו ה'. רבינו נקט את השמים והמלאכים כדוגמא ליסוד האש, מפני שלדעתו השמים שנוכרו במעשה בראשית הם יסוד האש, וכמו שכתב באמו"ד (מהד' ר"י קאפח עמ' נט) שנתפרש בתורה טבעת האש והעפר, כמו שאמרה 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ', ועוד כתב שם (עמ' סא): 'תנועת האש עצמה הטבעית היא בעיגול, והראיה על כך תנועת השמים שהיא אש בהחלט במה שנתברר לנו מחום השמש המוחש, והתנועה הזו שאתה רואה לאש כלפי מעלה אינה אלא מקרית כדי שתצא מטבעת האויר, וכאשר יוצאת מטבעת האויר ומגיעה אל מקורה שבה לתנועתה העיגולית'. וכ"כ בפירושו לבראשית (א, ב): 'ואם ישאל אדם, מפני מה לא הזכיר הכתוב את בריאת האש, נשיב ונאמר: אם הוא מתכוון בשאלתו לאש הגלגלים, הרי הזכיר אותה כשהזכיר את בריאת השמים'. וכ"כ בהקדמת פירושו לספר יצירה (עמ' כט) ששתי אישות הן, הגלגלית והארצית, והגלגלית היא שנאמר עליה 'ברא אלהים את השמים', והארצית הרי היא אצורה באבנים ובעצים. וכן הביא בשם רבינו ר"י ברצלוני בפירושו לספר יצירה (פ"א, מהד' שזח"ה עמ' 3-192), ראה שם שהאריך (אמנם הרמב"ם כמור"נ ב, ל כתב ש'חושך על פני תהום' הוא האש היסודית, והשמים הם מיסוד חמישי). וכן המלאכים גופם מאש, וכנאמר 'משרתי אש לזהט' (תהלים קד, ד), וכמו שביאר רבינו באמו"ד (ו, ט), ובפירושו לספר יצירה (ד, ז).

19. לכאורה בפסוקים שם לא מדובר על יסוד האויר, אלא על זמני הבוקר והערב, וכפי שתרגם רבינו שם 'והאם ראת בימך מה שצויתי בו את האור ומה שהודעת לי לשחרות את מקומה'. ואפשר שכוונת רבינו שהאור ניכר באוויר ועליו נאמר 'צוית בוקר'. או שהשחרות שהיא החושך, היא יסוד האויר, וכמו שכתב בפירושו לבראשית (א, ב): 'חושך - זה האויר. כי החושך אינו גוף לעצמו, כמו שעלה על דמיון המכוכבים, בעלי השניות, אלא הוא האויר, וכשהאור חודר לתוכו צבעו מתבהר, וכשאין בו אור צבעו שחור', ע"ש שהאריך.

20. ובכתובים שם נאמר קודם לכן: 'מנשמת אל יתן קרח ורחב מים במוצק, אף ברי יטריח עב יפיץ ענן אורו'.

16. בפסוק 'ואשבור עליו חוקי' מדובר על הים, וכוונת רבינו לפרש שהקב"ה קבע עליו את 'חוקי' שהיא הרוח, השומרת על המים שלא יתפשטו מעל הארץ. וכך מפרש רבינו את הפסוק 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים', שהכוונה בזה היא ליסוד האוויר שהוא מעל המים והוא השומר אותם מקובצים על הארץ (וכפי התיאור של ארבעת היסודות שהם ככדורים המקיפים, הכדור העליון הוא האש, ומתחתיו הרוח, ומתחתיו המים, ומתחתיהם העפר. ראה מור"נ א, מ). וכך כתב רבינו בפירושו לבראשית שם: 'רוח - הוא הרוח הנושב. ואף הוא מהיסוד השלישי. והזכיר אותו במיוחד בגלל שתי סיבות, תנועתו וחוזק פעולתו, מפני שהוא המביא את המים אל הארץ, ולא עוד אלא שהוא המעמיד את הארץ באמצע, ולפיכך ייחס אותו אל עצמו ואמר 'ורוח אלהים'. כי בין ארבעת היסודות אין דבר המאזן ומסדר את הארץ אלא הרוח, ובאמצעותו מתגלה כח אלהים, יותר ממה שהוא מתגלה על ידי כל דבר אחר. וייחס אותו [לעצמו] כמו שייחס את הר סיני - הר האלהים, ואת בית המקדש - בית אלהים, ואת השליח - איש האלהים, וכן הרוח השומר את היסודות במרכזיהם קראו 'רוח אלהים'. ואף על פי ששמירת הרוח את המים, שלא יזובו מעל הארץ וישפכו, הוא דבר נראה לעין, פירושו הכתוב ואמר: 'ואשבור עליו חקי ואשים בריח ודלתיים. והכוונה, שם אותו לחובש המים על הארץ. ובכדומה לזה אמר: חוג חג על פני המים. והרוח הזה הוא המקיים את הארץ עצמה כמו שבארנו. וביתר ביאור, כשהרוח נעה בתנועת הגלגל הסובב את הארץ מכל צדדיה בשוה הוא גורם שתהיה עומדת באמצע. כי אם ניקח צנצנת עגולה ונשים אבן קטנה עגולה בתוכה ונסובב אותה בגלגל של קדר, תעמוד האבן באמצע הצנצנת ולא תגע בה לגמרי כל זמן שהצנצנת סובבת ואוחזת אותה במרחק שוה מכל צד' (וכן הביא בשם רבינו ר"י ברצלוני בפירושו לספר יצירה, מהד' שזח"ה עמ' 197). וכ"כ ראב"ע בפירושו שם: 'ורוח אלהים, סמך הרוח אל השם בעבור היותו שלוח בחפץ ליבש את המים'.

17. כוונת רבינו להוכיח שמה שנאמר 'ואשבור' הוא על הרוח, שנקראת 'משבר סלעים'.

18. אלו דברי האיש לבוש הבדים, שהוא המלאך, שאמר

פירוש רס"ג

והמים, "ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר" (ישעיה ה, 1) ו²¹. ואמר על הארץ "כי הנה ה' מצוה והכה הבית הגדול רסיסים" (עמוס ו, יא). ולכן כינה את המצוות 'מצות', ואמר "ואת מצותי".

וכמו שחיבר ביסודות חוק ומצווה באמרו "כי הוא צוה ונבראו", "חק נתן ולא יעבור" (תהלים קמח, ה-ו), כך חיבר אותם בהבטחות: "דבר צוה לאלף דור" "ויעמידה ליעקב לחק" (תהלים קה, ח-י)²². והזכיר אותה במזון: "הטריפני לחם חקי" (משלי ל, ח), "ואת הערכים צויתי לכלכלך שם" (מ"א יז, ד), כך חיבר אותם "אם בחקותי" "ואת מצותי"²³.

חיבור
"חוק
ומצווה"
כאן הוא
כמו
ביסודות,
בייעודים
ובמיון

ולמה שאמר "תלכו" יש שתי משמעויות. האחת מהן, שתסתמכו על מה שאומר ולא תשקלו את דעתי, אלא תשתקו ותלכו על פיה²⁴, כמו שאמרו בני דן "החרש שים ידך על פיך ולך עמנו" (שופטים יח, יט), ואמרה השונמית "ותאמר אל נערה נהג ולך אל תעצר לי לרכב כי אם אמרתי לך" (מלכים ב ד, כד). והשניה שמשמעות תלכו היא: תלמדו את בניכם ללכת בה כל הדורות²⁵, כי הליכת הבנים קודמת ללימודם, כמו שאנו רואים שהילד שומר את השבת בעודו תינוק לפני שילמד אותה מהכתוב, וכך אכילת המצה וצום יום הכיפורים²⁶. לכן הקדים "תלכו" לפני המצוות המעשיות²⁷.

בתורה אמר 'ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אתם למען תשכילו את כל אשר תעשו' (דברים כט, ח). ובנביאים 'לא ימוש' (יהושע א, ח). ובכתובים 'כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול' (תהלים א, ב-ג) וגו'. ואמר 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג, יח), ואמר 'ארץ ימים בימינה' שם, טז) וגו'. ואחר כך הודיע להם את הגמול על כך בעולם הזה, מלבד מה שראויים לו בעולם הבא.

24. כלומר, תלכו בשתיקה בדרך שאני מורה לכם, ולא תשקלו אם לבחור בדרכי שהיא טובה לפי דעתכם. ומוכיח זאת רבינו מן הפסוקים להלן שבהם נאמרה לשון הליכה על הליכה בשתיקה בהוראת אחרים והנהגתם.

25. לכאורה לפי פירוש זה רבינו מפרש 'תלכו' כמו 'תוליקו', וכפי שכתב בהקדמת פירושו לתהלים (עמ' מה), שמצאנו בלשון המקרא שאומרים דבר שהוא מוסב מן הפועל אל הנפעל, כמו 'ויעל עולות ושלמים' (שמואל ב, כד כה), שפירושו 'העלה', וכך גם פירוש כל פועל שאי אפשר לייחסו לה' הרי הוא מוסב אל הנבראים, כמו 'ישמח ה' במעשיו' שפירושו הוא שישמח את בני האדם ע"י מעשיו.

26. לכאורה עולה מדברי רבינו כאן מקור חדש מן התורה לדין חינוך קטן (ואולי סובר רבינו שהוא בכלל חיוב 'ושנתתם לבניך', ע"י רמב"ן בדברים שם ו, ז) שכתב שאנו מצוים שידעו בנינו את המצוות, ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם, וראה עוד ברמב"ן דברים לא, יג בדין מצות הקהל שכתב שהטף ישמעו וישאלו והאבות ירגילום ויחנכו אותם). אמנם לשיטת רוב הפוסקים דין חינוך אינו אלא מדרבנן, וע"י בזה במנחת אשר (בראשית ס"ו כא).

27. כלומר, לפני 'ועשיתם אותם'.

21. העבים הם האוויר, והמטר הוא המים.

22. כוונת רבינו לייעוד וההבטחה לאבות על ירושת ארץ ישראל, כמבואר בפסוקים להלן שם 'לאמר לך אתן ארץ כנען' וכו'.

23. בכ"י אחד, שבד"כ הוא מקצר יותר, יש כאן שתי פסקאות שאינן בקטע אחר: ומילה תלכו פירושה תלכו בדרך הישרה. והראנו שעשיית מצוות התורה דומה למי שהולך בדרך המביאה לו טוב ממנה, ועל דרך מה שנאמר 'הולך צדקות' (ישעיה לג, טו), ונאמר 'אשרי האיש' (תהלים א, א), ונאמר 'ולא תלכו בחקות הגוי' (ויקרא כ, כג), לפי שהן שתי דרכים, האחת דרך החיים והאחרת דרך המוות והאבדון, כמו שנאמר 'ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב' וגו' (דברים ל, טו). ואם האדם הולך בדרך החיים הרי הוא מרוויח ומקבל תועלת, ואם הולך באחרת אובד. לכן הורה לנו הבורא ואמר 'ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך' (שם, יט). ועל דרך זו אמר דוד 'אברך את ה' אשר יעצני' (תהלים טז, ז), הורה לי את החיים ואת השגת עולם השכר, שהיא עשיית המצוות. הלא תראה איך אמר האדון משה 'אחרי ה' אלהיכם תלכו' (דברים יג, ה) וגו'. אמרו חכמים (סוטה יד, א): וכי איך יכול אדם ללכת אחרי השכינה, הלא כבר נאמר 'כי ה' אלהיך אש אכלה הוא' (שם ד, כד) וגו', אלא הלך אחר דרכיו: מה ה' אלהיך מלביש ערומים וכו'.

כך אמר 'ואת מצותי תשמרו', כלומר תלמדו אותן ותשמרו אותן ותהגו בהן, כמו שנאמר 'לא ימוש ספר התורה' (יהושע א, ח) וגו'. הודיע שכל מי שהוגה בתורה ולומד בה, דרכו מצליחה, בתורה ובנביאים ובכתובים.

אלתפסיר
ואלשרח

אחרי

קלה בצר באלחכאם ובמא יגב לכל כאינה חאדתה וילזם כל כאינה והו גל ועז אלבציר בהא קבל אן תכון פאחרי בעד כונהא. ואלעלים בהא קבל אן תחדת פאוֹכד פימא בעד דלך כק' מגיד מראשית אחרית ומק' וג'.

או ען חאגה מן אלחאכם ורגבה אלי בעץ דואעי אלדהר ושאנה פימיל ען טריק אלחכם (עלי) ועלי אנה בציר. והו תסבח ותמגד אלגני אלמלי מן גיר אסתפאדה מן גירה מלך אלסמוואת ואלארצין² כק' הן ליי אלהיך השמים ושמי השמים וגו'.

ואמא ען כוף יכאף אלחאכם מן³ אלמחכום עליה פיחאב רהבה מנה לה ואן כאן קד עלם במא ילזמה והו תקדסת אסמאונה⁴ אלמרהוב אלמתקא פי גמיע מלאיכה אלמקרבין פכיף סאיר אלמכלוקין כק' אלנבי אל נערץ⁵ בסוד קדשים רבה ונורא על כל סביביו. פקד אסתחאלת עליה גמיע וגוה אלתעדי ואנתפת ען קדרתה גמיע אבואב אלטלם ואלגור.

וקד⁶ גמע⁷ אלנבי הדא אלג' אלמעאני פי איה ואחדה נפי בהא אלגור ען אללה. והו קול אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע

בשמך' רחמנא הכל בורא במאמר ולא ביגיעה

תפסיר אלנצף אלב' מן אלגז אלתאלת חסב מא תצמנת שראיט אלצדר אלמקדם אולא.

אפתתח מעבר דלך פקאל תבארך אללה אלאה אסראיל אלעזיז אלחכים אלעלי אלעטים אלמלך אלחק אלמבין וצח עדלה פטהר וסמי חקה פבהר נפת אלעקול ענה אלגור ואלטלם ואבעדת אלחכמה ענה אלכטא ואלוהם דיאן אלחק חאכם אלערל אלדי לא יגור פי קצאה ולא יכפא עליה מא בראה וקד נטק בדלך פי מחכם כתאבה עלי יד אנביאיה אלמרסלין צדק ומשפט מכון כסא' חס' וא' יק' פנ'. קאלו ען רבהם תעאלי ותסבח אלעדל ואלחכם מהיא כרסיך אלפצל ואלאחסאן יחצראן בין ידיך. שבה תבאתה בקואם עדלה וצחה עזה תסרמד חכמה כק' גל גלאלה ויוי לעולם ישב כונן למש' כס' והוא ישפט תבל בצ' וגו'.

וכיף יגוז עליה אלגור או אלטלם והדאן לא יכונאן אלא ען אחד ג' אסבאב. אמא ען

1. כח 1 וב, נג ב (בעמוד א של שני קטעים אלו יש שער לחלק זה). נג עמ קרעים, ונוסחו מקוצר. 2. נד 1 א. 3. מן ליתא כח. 4. כח 2 א. 5. 51 א. 6. בכל זה הרחיב רבינו גם בפירושו לאיוב שם, וז"ל: אם ישים אליו לבו. תם אורד עליה סבע חגג פי נפי אלגור, תלאת מנהא אצול וארבע פרוע. אמא אלאצול פהי אלתי גמעא פי פסוק ואחד וקאל ענהא (פסוק יט) אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם, והדה הי אלתלאת חגג אלדי יחגג בהא אלמוחדין, ודלך אן אלחאכם אנמא יחכם בגיר אלחק מן אחד תלאת גהאת, אלאוילי באב אלהבה, פיוכן אדא הו כאף קומא חאבאהם רהבה להם, ולמא כאן אלבארי עז וגל לא יכאף אחדא אסתחאל אלקול עליה באנה יגור, ופי הדא יקול אשר לא נשא פני שרים. ואלתאני באב אלהבה, פיוכן אלחאכם אדא הו רגב פי ערץ מן ערץ אלדניא פימיל אלחכם לסבב דלך, והו גל גלאלה למא כאן גיר מחתאג אלי שי מן כלקה אסתחאל איצא אן יגור, ופי הדא אלבאב יקול ולא נכר שוע לפני דל, ואנמא דכרה ללסכא יומי אלי אלהבה. ואלתלאת באב אלגהל בוגה אלחכם, פאנה יחמל אלחאכם עלי אלגור מן [חיות] לא יעלם באלחואדת ובמא יגב להא, והו עז וגל ואצע אלחאכאם ונאצבהא ופי דלך יקול כי מעשה ידיו כלם. וכאן קד קדם קבלהא ארבע חגג אכר, אלאוילי האף שונא משפט יחבוש, יעני אן אלגאיר ושאני אלחכם לא תנגבר אמורה ולא תתבת, כקולה ולא יכון אדם ברשע, והו תעאלי למא כאנת אמורה גאריה עלי נטאם דאימא עלי ותירה אנתפי ענה אלטלם, ואלתאני ואם צדיק כביר תרשיע, יעני אן אמור אלבארי עז וגל לא ימכן אן יטען פיהא בעץ אלמלחדין

וקולה אלבי ואם צדיק כביר תרשע געל מן
הזא דלאה אוכרי אן אללה עז וגל
לא יחאג ולא יפלג עליה פי אלמחאכמה כקו'
נביה אם יחפוץ לריב עמו וגו'. חתי אוליהא
ואהל טאעתה לא יחאגון ולא יפלג עליהם¹³
כמא ועדהם כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגו'.
ומן אלמחאל אן יכון עלי אדליל אלואצח
טען או עלי אלחגה אלעאליה והו אלחבאלג¹⁴
ותזידה לא אלי נהאיה.

ונעל לקולה אעתבארא¹⁵ תאלתא אד קאל
האמור למלך בליעל. וכיף יקאל למלך
אלעאלם גאירא והו אנמא אסתחק מעני מלך
אלעאלם לעדלה וברהאנה ולו כיף מנה שיא
מן אלטלם ואלזלל לם יוקאל אנה אלמלך
ואלחאכם עלי חקיקה לאן אלמלך הו
אלמתבת¹⁶ וכון מלכה בחכמה ואנצאפה כקו'
מלך במשפט יעמיד ארץ.

ונעל למא יצפה מן עדל אללה אעתבארא ראבעא
והו קולה רשע אל נדיבים. אלטאלם כיף
יחסן והל ישאהד הזא אן יכון אלטאלם מחסנא
ולו כאן אלאחסאן מן שאנה לכפא שרה ועפא
אלנאס ען טלמה. והל יצח אלאחסאן ואלחברע
ואלסכא אלדי אסם נדבה ואקע עליהא אלא בעד
ופא¹⁷ אלחוקק ואלאנצאף פיהא. לאן אלמור
מהמא לא יופי מע עליה מן חק לא יגוז אן יכון

לפני דל כי מעשה ידיו כלם. פקולה אשר לא
נשא פני שרים⁸ אלדי לא יחאבי אלרויסא
אזאל ענה אלרהבה. וקול ולא נכר שוע לפני
דל. נפי ענה אלרגבה אד לא יתבת ללסכי
באזא אלפקיר חאלא. כי מעשה ידיו כלם
אתבת לה אלחכמה אלחכמה אד עלם בהם
קבל אן יכלקהם פכלקהם כמא שא ותכונו
עלי תקדירה⁹ אלדי דבר בחכמה¹⁰. פהו אחרי
אן יכון באעמלהם בצירא.

תם זאד אלנבי עלי הזא אלג' וגוה ד' אכר
זיאדה תצפי ענה אלזור ואלטלם ותוגב
לה אלעדל ואלאנצאף והו מא קאל קבל הזיה
האף שנא משפט האמר למלך בליעל עבארה
דלך ואלנבי יעגב בה אתרי בה אתרי שאני
אלחק יגבר או אלעדל אלכביר יפלג עליה, אן
יקאל אלי מלך פאגר וללסכי טאלם.

פאמא קולה האף שנא משפט פאנה אראד
בה הל אמור שאני אלחוכם תנגבר או
תתבת. פקולה יחבוש יריד בה יגבר אמורה
הזא מן אלמחאל. לא יכון אדם ברשע וגו' לא
יתבת אחד מע טלם ואן ראינה אוקאתא קד
תמאד פאן¹¹ אלעאקבה לם תתם לה כקו'
ופשעים¹² נשמדו יחדו וגו'. וכדי איצא תוגב
אלחכמה אן אלעאלם אנמא הו מבני עלי
אלחק ואלנצפה.

פיפלג עליה, לאן אלחק מן אלמחאל אן יכון עליה טען. ואלתאלת קולה האמר למלך בליעל, אוצח פיה אן אלמלך אנמא
יסתחק אלמלך לעדלה, פמן אלמחאל אן יסתחק דלך והו פאגר, ואנמא יכון דלך תגלבא פי מא בין אלנאס. ואלראבע
רשע אל נדיבים, לאן אלנדבה הי אעטא אלשי פוק אלאסתחקאק, פלא יקאל ללמעטי אנה מתברע וקד בקי עליה מן ופא
אלחק שי, ואנמא יכון דלך כדלך בעד אלנצאף. פאד תבת אנה עז וגל קד תפצל אלמרתב קבל דלך אד קד אנצפהם.
פהזא שרח אלסבעה וגוה אלתי געלהא אליהוא חגגא לתעדיל, והי כדלך תוגב מא דכר אנהא תוגבה, ע"כ. עוד הניף
רבינו ירו בשלישית על שלושת הענינים הראשונים וכתב בהאמונות והדעות (מאמר 1 פרק ד, מהדור ר"י קאפח עמ' רב-ג): תם
אתבעהא מן אלאקואל אלגזאיה אלמפרדה, באן אלגור לה תלאתה אסבאב לא ראבע להא, ותלתתהא מנפיה ען אלבארי,
פאולהא יגור אלגאיר כופא ממן גאר עליה, ואלתאני רגבה אלי שי ינאלה מנה, ואלתאלת גהלא מנה במוצע אלחק.
פאלכאלק אלדי לא יקאל עליה אן יכאף [ולא ירגב] ולא יגהל שיא מן אלמעלוס, פקד ארתפעת ענה אלאסבאב כלהא.
תם תצפחת אלכתב פוגדתהא תחתג לעדלה בהדה אלחלאתה, ודלך קול אלולי אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע
לפני דל כי מעשה ידיו כלם, פקולה אשר לא נשא פני שרים ישיר בה אלי באב אלכוף, וקולה ולא נכר שוע לפני דל
ישיר בה אלי באב אלרגבה, וקולה כי מעשה ידיו כלם יומי בה אלי באב אלעלם, אד הו בציר בכלקהם פבאלאחרי אן
יכון בצירא באפעאלהם ובמא יגב להם ועליהם. 7. נד 11. 8. ולא נכר... שרים ליתא מפני הדומות כח. 9. יא 2
10. ותכונו... בחכמה] ליתא נד. 11. יא 21. 12. 53. 13. כח 21. 14. אלחבאלג] בגליין כח 21. 15. יא 15. 16. והו אנמא ... הו אלמתבת] מהתרגום שבפתרון תורה נראה שמכל דברים אלו גרס רק: והו
דלך. 15. יא 1. 16. והו אנמא ... הו אלמתבת] מהתרגום שבפתרון תורה נראה שמכל דברים אלו גרס רק: והו
אנמא מלך אלעאלם. 17. יא 1.

ואמא ואמיץ כח פיראד²³ בה אנה לא מנגא מן עקאבה ולא מחיץ מן מטאלבתה. וארדע גמיע אלכלק במא כתבה מן אלזלל עלי אוליאה ועלי אן דלך אנמא חדות מנהם עלי סביל אלסהו ואלאגפאל פאן אללה גל תנאוה לם יקצד במא איתבתה מן זללהם אלכשף ענה ואלאטאהאר לה לכנה עלם אן אלכלק פיה מצלחה והו אן יעתברון באן אלמתקדמין לם יחאבו פיתוקן אלזלל.

במא כתב עלי ולדי אהרן זללהמא²⁴ ואוצח אלעלה פי דלך ופי מעאגלתהמא באלעקאב אן דלך אנמא פעלה ליעתבר אלנאס בהמא והו מא שרחנא פי קו' בקרובי אקדש. ובדלך צדר בקצתהמא חין אראד נהי אביהמא ען אלדכול אלי²⁵ פי גיר אלוקת אלמפרוץ עלי מא פתח בה פי הדא אלגזו -

מחסנא ולא מתפצל. ואלבארי גל גלאלה למא שמל אלעאלם פצלה ועם אלבראיא אחסאנה כאן בחית יטהר אנה אחסן יזול אן יכון קד גאר ובחית יתבין אנה אנעם יתפי אנה קד טלם. אד אלאנעאם ואלאחסן לא יכונאן אלא בעד עדל ואנצאף.

פחרה אלז'18 וגוה גמעהא אלנבי וגעלהא מקדמאת לנפי אלגור ואלזלל ען אלבארי תבארך ותעאלי פסבחאן חכים אלחכמא. ואיד אלקוי מן דא תצעב עליה פסלם מן עקובתה.

אמא תפסיר¹⁹ חכם לבכ ייי מתל²⁰ מא ביננא פי צדר אלכתאב אן אלחכמה פי לגה בני אסראיל תסמי לב כמא יקול קונה לב אהב נפשו וקאל בעכסה²¹ אוילים/בחסר לב ימותו (מדרך פשעם²²).

פרק טז

אלסלאם למא קצד אן ינהאה ען אלדכול אלקדס פי כתיר מן אלאוקאת דכרהמא לה פי אול אלקצה. לאן³³ אלמנע עלי ג' גהאת. מנע מרסל יקול לא תפעל כדי וכדי, ומנע מעה תחדיר יקול לו תפעל כדי ינאלך כדי, ומנע מעה תחדיר ועתבאר יקול³⁴ לא תפעל כדי וכדי לילא ינאלך כמא נאל פלאן, והדא הו אוכד אלג'³⁵. פעלי הדא³⁶ אגרי אלחכים כלאמה פקאל אחרי מות.

[א] כלם²⁶ אללה²⁷ מוסי בעד מות כלי ולדי²⁸ הרון בתקרבהם²⁹ בין ידי אללה פמאתא³⁰.
[א] אול מא יתגה אן נגעל אלתצדיר במות ולדי הארון עלה לה הו מא קדמנאה פי צדר³¹ מן תעביר אלעבאד³² בהמא פנקול אדא כאן אלקצד פי מעאגלתהמא אלעקאב הי תעביד אלנאס פאחרי ואוכד למן קצתה כקצתהמא פי אלדכול אלי אלקדס אן יכון יגב אן צדרה בהמא והו הארון אלאמאם עליה

18. אלז' אלו' נד. 19. כאן מסתיים יא 1. 20. יא 1א. 21. כאן מסתיים כח 1. 22. מדרך פשעם] יד אחרת סימנה למחיקה יא. 23. פיראד] ככה"י: פידאר, ותוקן. 24. יא 1ב. 25. אלין אולי יש להוסיף: אלקדס. 26. כב 11א. 27. כלם אללה] תם כלם אללה כב. אן אללה כלם ת. 28. כלי ולדין] אבני ת. 29. בתקרבהם] אד תקדמא ת. 30. פמאתא] ומאתו יא. ליתא ת. 31. פי צדר] כב ליתא, ונראה שלא העתיק את ההקדמה שכן תחילת הפרשה פותחת בראש הדף. 32. יא 2א. 33. נד 1א בעיבור. 34. לח 1א. 35. מדברי רבינו כאן העתיק בכתאב אלתפאחה דף 154ב את שלושת אופני האזהרה כפי שהגדירן רבינו, מנע מרסל, מנע מעה תחדיר ומנע מעה תחדיר ועתבאר במא נאל אלגיר והדא אוכדהא ואותקהא, והביא את דברי התו"כ כאן: ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבוא בכל עת, אין אנו יודעים מן נאמר לו בדיבור הראשון, היה ר' אלעזר מושל משל למה הדבר דומה לחולה שנכנס אצלו רופא אמר לו אל תשתה יין ואל תשכב בטחב, ובא אחר ואמר לו לא תשתה צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני, זו הזהירו יותר מכולם, לכך נאמר 'יידבר ה' אל משה אחרי מות' וגו', 'ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן' וגו'. 36. יא 2ב.

מפתח מקורות
מפתח ענינים
ביבליוגרפיה

מפתח מקורות

שצא	כי אש קדחה באפי וגו'	לב, כב		בראשית
תתצז	איכה ירדוף אחד אלף	לב, ל	וייצר וגו' את האדם עפר מן האדמה	ב, ז
א	ולא קם נביא וגו' פנים אל פנים	לד, י	כי שבעתים יקם קין וגו' כג	ד, כד
		יהושע	ויקרא שמה רחבות	כו, כב
תשנה	ויאכלו מעבור הארץ וגו' תשנה	ה, יא		שמות
קה	ויקחו האנשים מצידם וגו' קה	ט, יד-טו	ואהרן אחיך יהיה נביאך ג, ה	ז, א
תקפח	לא תוכלו לעבד את ה' וגו' תקפח	כד, יט	שמה	כב, כח-כט
		שופטים	מחני נא מספרך אשר כתבת תתפה	לב, לב
תתצט	ויפן אליו ה' וגו' תתצט	ו, יד	והרחבתי את גבולך	לד, כד
קפה	ותעל האש מן הצור וגו' קפה	ו, כא, כה	כח	ויקרא
תרסא	והעליתיהו עולה	יא, לא	הכהן המחטא אתה יאכלנה תשט	ו, יט
תקלט	וימלא את יד וגו' תקלט	יז, ה	אל מקום טמא	יד, מא
	וימלא מיכה את יד הלוי תקלט	יז, יב	ונקב שם ה' מות ימות תפג	כד, טז
קיג	ואיש ישראל נשבע במצפה קיג	כא, א	אשר לו חומה	כה, כט
קיד	לכו וארכתם בכרמים וגו' קיד	כא, כ-כב		במדבר
		שמואל א		יא, כב
שפה	אל תרבו תדברו גבוהה וגו' שפה	ב, ג	דגי הים יאסף להם וגו' רלה	כט, לט
ו	לא קראתי בני וגו' ו	ג, ט	לבד מנדריכם וגו' שמו	לג, ג
תרמא	ארור האיש אשר יאכל לחם וגו' תרמא	יד, כד-מה	ויסעו מרעמסס וגו' תשנז	לד, יז
תקלט	ויבן שאול מזבח לה' וגו' תקלט	יד, לה	אלה שמות האנשים אשר ינחלו וגו' רנו	לד, כט
תרכב	ויאמר לו בן נעות המרדות תרכב	כ, ל	אלה אשר צוה ה' לנחל וגו' רנו	דברים
תשפח	ויען דוד את הכהן וגו' תשפח	כא, ו	לחיותנו כהיום הזה וגו' תתפג	ו, כד-כה
שסג	ואמרתם כה לחי שסג	כה, ו	ודם זבחיך ישפך	יב, כז
תרעד	ותאמר האשה את מי וגו' תרעד	כח, יא-טז	שפד	כד, ט

פירוש התורה לרב סעדיה גאון

היתפאר הגרזן על החצב בו וגו' שצב	י, טו	וירדף עשהאל אחרי אבנר וגו' שפט	שמואל ב ב, יט-כד
והקדישו את קדוש יעקב תקפז וישב עמי בנוה שלום וגו' תשלו	כט, כג	יחולו על ראש יואב וגו' שפח	ג, כט
חי חי הוא יודוך שסג הוי רב את יוצרו וגו' שכב	לכ, יח	ה' לעושי הרעה כרעתו שצ	ג, לט
מגיד מראשית אחרית וגו' תעו אני אני דברתי אף קראתיו וגו' ז	מה, ט	וירכבו את ארון האלהים וגו' קה, תקכו	ו, ג
אי זה ספר כריתות אמכם וגו' תתסא	מו, י	והעביר אותם במלכן שצב	יב, לא
לדעת לעות את יעף דבר תקכה תמכרו עמי בלא הון תתסא	מח, טו	פן מצא וגו' והציל עינינו תו	כ, ו
הן גוי לא תדע תקרא וגו' תתקה בעון בצעו קצפתי וגו' תיא, תיו	נ, א		מלכים א
ותפק לרעב נפשך וגו' תקלא הנה כתובה לפני וגו' תתפה	נד, ד	מלאו ארבעה וגו' קפח	יח, לד
בטרם אצרך בכטן וגו' שכ שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה תתסא	נב, ג	ובדברך עשיתי וגו' קפז	יח, לו
על כן הכם אריה וגו' רמח ולא אמרו בלבכם וגו' תשסא	נה, ה	ענני ה' ענני קפז	יח, לז
ולא צויתים וגו' קסה אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' שצב	נז, יז-יח	ויאמרו ה' הוא וגו' קפח	יח, לט
וכי ישאלך וגו' קצה מרקו הרמחים קמב	נח, י	תפשו את נביאי הבעל קפט	יח, מ
לא תירא אותם תשסב היא החיה אשר ראיתי קכח השליכו מעליכם וגו' תיב	סה, ו	ואם למלחמה יצאו וגו' קכב	כ, יח
וגם אני נתתי להם חוקים וגו' תקנט	א, ה	העודנו חי אחי הוא וגו' תרמג	כ, לב-לג
	ג, ח		מלכים ב
	ה, ו	הלא טוב אמנה ופרפר וגו' תז	ה, יב
	ה, כד	כ הנה נא ידעתי וגו' שפו, תח	ה, טו-טז, כ
	ז, כב	יתן נא לעבדך וגו' תח	ה, יז
	ט, כב	מאין גחזי וגו' שו-שפח	ה, כה-כז
	כג, לג-לט	ויאמר לה המלך מה לך וגו' תתקכא	ו, כח
	מו, ד		ישעיה
	יחוקאל	ושפח ה' קדקד בנות ציון שצא	ג, יז
	ג, ט	ורעו כבשים כדברם וגו' רמח	ה, יז
	י, כ	וקרא זה אל זה ואמר וגו' תקצ	ו, ג
	יח, לא	את ה' צבאות אתו תקדישו תקפז	ח, יג
	כ, כה-כז	דרשו אל האבות ואל הידענים תערב וגו'	ח, יט

מפתח ענינים

	אבלות		אותו ואת בנו	
טעם הבכי		רג	דיניו	תשכה
טעם קריעת בגדים		שעה	איסור סחורה	
רחיצה בצונן		רד	ח' דברים האסורים בסחורה	רלא
אבל אסור בקדשים		ריח	בדברים טמאים איסורו הלל"מ	רכט
דיני אבלות		רא	אליה	
אבנר			אכילתה מותרת	קנד
הריגת עשאהל		שפט	דחיית דעת הקראים	קנד
אגדה			אפרוח	
מצינו שרבינו חולק בה על חז"ל	קצא		נוצר מן החלמון	תתעו
אדם ראה: האדם			ארבה	
אהבה			דיניה	רנא
אהבת כל אדם ואהבת ישראל	תרכד		ארבע מינים	
אוב וידעוני			הלכותיהם	תשצג
מהות האומנות	תרעב, תרעד		הקפת המזבח	תשצח
ביאור פרשת בעלת האוב	תרעד		ארון	
אונאה			אורך הבדים	תצח
דיני אונאת ממון	תתלח		סיבות לגניזתה יותר משאר כלי מקדש	תצז
דיני אונאת דברים	תתלט		אש	
דיני אונאת מעמד	תתמ		ד' סוגים	תת
גדרי האונאות	תתמב		ירד משמים י"ב פעמים	קפד
אונן			אשם	
גדרו	קמו		נדבה	קמו
אינו נוגע בקודש	קמו		בחירה	
אורים ותומים			ידיעת ה' אינה מכריחה	תקי
בבית שני	תצח			

פירוש התורה לרוב סעדיה גאון

כה	המפורשת בכתוב		בית הכנסת
כו	עפ"י מסורה	תקצג	דין מוראה מן התורה
כז	בדברים שאינם מצוות		בית המנונע
	גחזי	קל	טעם הוצאת עפרו
שפו	חטאו ועונשו		בית המקדש
	גילוח	קמב	י"ח ניסים שנעשו בו
תרמח	דיני גילוח הראש והזקן	תקג	ניסי המקדש ביום הכפורים
	גירושין		בית שני
תרפח	י"ח אנשים שכופין אותם לגרש	תתקב	השיבה לארץ כמצב מגורי האבות
	גלגלים		שנותיו כנגד שנות ברית הארץ של
תת	ד' סוגים	תתקכג	האבות
	גניבה		בכור
תרו	טעם שנכפל איסורו	תתקמא	אינו טעון הקדשה
	גשם		בני אהרן
תתצ	מעלתו	קלג	נחשבו כהנים גדולים
	ד' היסודות		בנין אב
תתסז	נקראו חוקות ומצוות	כט	מכתוב אחד
	דבר הלמד מסופו	לב	משני כתובים
מז	דוגמאות		ברכת כהנים
	דבר הלמד מענינו	קפא, תשלז	היא תפלה
מה	פירושו ודוגמאות		גאווה
	דבר שהי' בכלל ויצא למעון כו' כענינו כו'	שצא	מהותו ועונשו
נב	פירושו	שצג	דיני המצורע דומה לעונשי המתגאים
לט	דוגמאות	תתיג	מביא לכפירה
	דבר שהי' בכלל ויצא למעון כו' שלא כענינו		גבעונים
מ	פירושו ודוגמאות	קה	ביאור השגגה
	דבר שהיה בכלל ויצא ללמד כו'		גואל הדם
מב	פירושו ודוגמאות	שפט	גדרו
	דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש כו'		גזרה שווה
מד	פירושו ודוגמאות	כה	ביאורו

ביבליוגרפיה

א. רשימת קטעי הגניזה מהם שוחזר הפירוש

להלן רשימת קטעי הגניזה מהם שוחזר הפירוש. הקטעים ממוינים לפי טפסים. סדרם של הטפסים ושל הקטעים בתוכם אינו לפי סדר פרקי הספר ולא לפי ספריות, ואינו משקף אלא את סדר איתורם, וזאת משום איתור קטעים רבים תוך כדי עבודה ולאחר שכבר המהדורה החלה לקרום עור וגידים לפי מספור ראשוני.

טופס א

נייר, אורך עמוד: 91 ס"מ; רוחב: 51 ס"מ, עד 71 שורות לעמוד

כתב יד מזרחי מרובע, המאה הי"ב. מילוי קו גרפי הוא בדרך כלל v עם נקודה מעליו. משתמש באיצי', אנמ' ואלכתא'. לעתים קרובות אל נכתב במלואו בסוף השורה, בנפרד משם העצם המופיע בשורה הבאה.

כידו של סופר זה נכתב גם כחאב תחציל אלשראיע אלסמעיה שבקטע קיימברידג' 'S-T M 68.53 .csi

מספר מדף	פרק ופסוק (לרוב - הפסוק הפותח בלבד)
1	1-4 ENA 3023
2	Antonin 709
3	T-S Ar. 46.215
4	8-3 ENA 2970
5	2 ENA 2712
6	34 T-S NS 185
7	17 T-S Ar. 47.24
8	24 T-S NS 36
9	56 T-S NS 36
10	1 T-S NS 37
11	66 T-S NS 37
12	173 T-S Ar. 46
13	115 T-S Ar. 49
14	238 T-S Ar. 46
15	203 T-S Misc. 6
16	70 T-S Ar. 54
17	8 ENA 3343
18	84 T-S AS 155
19	3 T-S NS 303

ב. רשימת המקורות שנוכרו בהערות בקצרה

ברשימה זו קובצו המקורות מן הספרות התורנית והמחקרית אשר הובאו בקיצור בלשון ההערות לפירוש רבנו סעדיה גאון לספר ויקרא. מטרת הרשימה היא לאפשר ללומד ולמעין להתחקות אחר שורשי הדברים ולעמוד על מקורם. למען הקיצור, נכללו ברשימה זו אך ורק ספרים ומאמרים שאינם מצויים על שולחנו של הלומד כדבר שבשגרה, או במקרים בהם נעשה שימוש במהדורה ספציפית וייחודית מתוך שלל מהדורותיו של חיבור מסוים. מהדורות של ספרי גאונים וראשונים שיצאו לאור כמאמרים בכתבי עת, נחשבים ברשימה זו כספרים לכל דבר. יצויין שהרשימה מתייחסת להערות לפירוש עצמו; הפניות המופיעות במבוא לספר הובאו שם לרוב בשמן המלא, ועל כן לא נכפלו כאן. סדר המקורות ברשימה נקבע לפי סדר הדורות.

ספרות חז"ל

א' שושנה, ספרא דבי רב, הוא ספר תורת כהנים, נוסח כתב יד רומי אסימני 66, ירושלים תשע"ו

א' שושנה, ברייתא דרבי ישמעאל - עם פירוש הראשונים [מכון אופק], ירושלים תשפ"ד

י' תיאודור וח' אלבק, מדרש בראשית רבא: על פי כתב יד בבריטיש מוזיאום, עם שינויי נוסחאות משמונה כתבי יד אחרים ומדפוסים ראשונים ופירוש מנחת יהודה, ברלין-ירושלים תרס"ג-תרצ"ו

ד"צ הופמן, מדרש תנאים על ספר דברים, ברלין תרס"ח-תרס"ט

משנה כת"י קאופמן, מהדורה מקוונת באתר 'על-התורה'

(https://mishna.alhatorah.org/Dual/Mishna_MS_Kaufmann/Berakhot/1.NaN#m3e_he_he_n7)

ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה (תוכ"פ), ניו יורק וירושלים תשס"ב

ש"ז שכטר, מסכת אבות דרבי נתן: בשתי נוסחאות, ווינא תרמ"ז

תרגום ירושלמי השלם (ניאופיטי), מהדורה מקוונת באתר 'על התורה'

([https://library.alhatorah.org/?r1=Targum_Yerushalmi_\(Neofiti\)_Bereshit_1&s1=1](https://library.alhatorah.org/?r1=Targum_Yerushalmi_(Neofiti)_Bereshit_1&s1=1))

ד' מנדלבוים, פסיקתא דרב כהנא, א-ב, ניו יורק תשמ"ז

ש' בובר, מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה, וינה תרנ"ד

ש"א ורטהיימר, בתי מדרשות, עשרים וחמשה מדרשי חז"ל על פי כתבי יד מגניזת ירושלים ומצרים, עם מבואות הערות וציונים [חלק א-ב], ירושלים תשי"ב-תשט"ו

י"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים [א-ב], ניו יורק תרע"ה

ע' דשא, ספר ילקוט מדרשים, אוצר מדרשי חז"ל, חלק תשיעי, צפת תש"פ

א' יעללינעק, בית המדרש חלק ג, (מהדו' צילום) ירושלים תשכ"ז

מ"מ כשר, תורה שלמה, ביאור ופירוש על חמשה חומשי תורה, ירושלים תשנ"ב

כתבי רב סעדיה גאון

ד' יוסף וי' רונן, פרקי מבוא לתפסיר רס"ג לתורה, וההדרת הקדמותיו וחתימתו לתפסיר, מתיבות, כרך א (אדר תשפ"ו), עמ' 115-169